

а. АЛЯКСАНДАР НАДСОН

СЪВЯТЫ КІРЫЛ ТУРАЎСКІ

Выдавецтва «Божым Шляхам»

Лёндан 1968

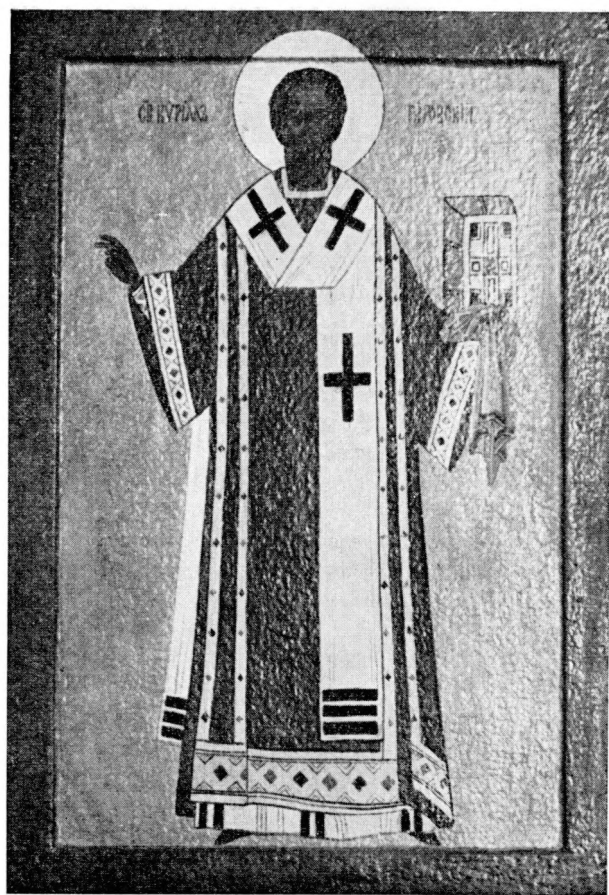
а. Аляксандар Надсон

СЪВЯТЫ КІРЫЛ ТУРАЎСКІ

Выдавецтва «Божым Шляхам»

Л ё н д а н 1968

З дазволу царкоўнай Улады.

Съв. Кірыл Тураўскі
(Ікона ў школе съв. Кірыла ў Лёндане)

I

КІРЫЛ І ЯГО ВЕК

Сьвяты Кірыл, япіскап Тураўскі, быў бяз сумніву адной з найцікавейшых асобаў свайго часу. З аднаго боку з скупых вестах аб ягоным жыцці перад намі паўстае постаць пакорнага манаха, які ў пошуках адзіноты з Богам вядзе асцэтычне жыццё ў самых яго суровых хвормах. З другога боку мы бачым чалавека, які сваімі абшырнымі ведамі перавышаў далёка ўсіх сваіх сучаснікаў ня толькі на Беларусі, але наагул у цэлым усходня-славянскім сьвеце. Сваімі надзвычайнымі прапаведніцкімі здольнаццямі Кірыл заслужыў сабе на назоў другога Залатавуснага. Ён быў выдатным, хоць і ня вельмі арыгінальным, багасловам у часе, калі багаслоўская думка ў нашай краіне рабіла толькі першыя нясьмелыя крокі. Слава Кірыла, як духоўнага настаўніка, распаўсюдзілася сярод ягоных суродзічаў яшчэ ў часе ягонага жыцця. Наканец, колькасьць і мастацкі ўзровень твораў Кірыла, якія дайшлі да нас, робяць яго найбольшым з усіх раньніх беларускіх

пісьменьнікаў і першым ведамым беларускім паэтам.

Вялікая колькасць рукапісаў з творамі сьв. Кірыла, якія дайшлі да нас, вымоўна сьведчыць аб ягонай папулярнасьці ня толькі сярод беларусаў, але і сярод усіх усходніх і паўднёвых славянаў, пачынаючы ад Ноўгарада аж да Сэрбіі і Баўгарыі.¹ Нажаль гэтага самага ня можна сказаць адносна вестак з жыцця сьвятога. Адзіны жыццяпіс Кірыла, які дайшоў да нас, знаходзіцца ў г. зв. «Пралёгу» і быў напісаны праўдападобна ў 14-тым стагодзьдзі.² Ён ёсьць вельмі кароткі, аднак

¹ Поўны абзор рукапісаў з творамі сьв. Кірыла Тураўскага дае Н. П. Еремін у сваім творы «Литературное наследство Кирилы Туровского» (Труды Отдела Древнерусской Литературы АН СССР, т. XI, Москва-Ленінград 1955, бб. 346—367). Аб творах Кірыла ў сэрбскіх і баўгарскіх рукапісах глядзі: В. А. Адрианова-Перетц, Древнерусские литературные памятники в югославянской письменности. ТОДРЛ, т. XIX, 1963, бб. 9—10.

² Пралёг — кніга кароткіх жыццяў сьвятых на кожны дзень году. Найстарэйшы ведамы тэкст жыцця сьв. Кірыла з Пралёгу, перадрукаваны з рукапісу XIV- пачатку XV стаг., знаходзіцца у: Н. К. Никольский, Материалы для истории древнерусской духовной письменности. (Сборник Отд. Русск. Яз. и Слов. Имп. Акад. Наук, т. 82, кн. 8, СПб. 1907, бб. 62—64).

Крыху пазьнейшы і адменны тэкст ёсьць у кнізе «Творения святого отца нашего Кирилы епископа Туровского», изд. преосв. Евгения, еп. Минского и

нам пазваляе, пры помачы некаторых вестак з агульнай гісторыі і фактаў узятых з твораў самога Кірыла, адтварыць жыццё Кірыла ў ягоных агульных рысах.

Святы Кірыл, паводле Пралёгу, нарадзіўся ў Тураве і быў сынам багатых бацькоў.

Тураў з'яўляецца адным з найстарэйшых беларускіх гарадоў. Ён успамінаецца ў летапісе першы раз пад годам 980,³ калі з'яўляўся галоўным горадам беларускага племені дрыгвічоў. Ляжыць Тураў пры зліцці ракі Струменя з Прыпяццю, недалёка ад месца, дзе ў Прыпяць упадае з поўначы Случ. Некалі прайходзіў тудэю гандлёвы шлях, які ішоў з Балтыцкага Мора у Чорнае па Нёмане, Случы, Прыпяці і Дняпры. Акрамя Турава, іншымі важнымі беларускімі гарадамі на гэтым шляху былі Горадня і Слуцк.⁴ У другой палове 10-га стагоддзя Тураў быў сталіцаю незалежнага княства. У 980 г., або крыху пазней, ён быў аднак заваяваны вялікім кіеўскім князем Уладзімірам і страціў незалежнасць на больш чым 150 годаў. Праз

Туровского, Кіеў 1880, б. 296. (У далейшым гэты твор будзе прыводзіцца, як Творения...).

³ «Бо Рагвалод прышоў з-за мора і меў уладу ў Полацку, а Туры ў Тураве: ад яго-ж і пачалі называцца тураўцамі». Полное Собрание Русских Летописей, т. I, Ленінград 1926, стор. 76.

⁴ Гл. М. Н. Тихомиров, Древнерусские города, Москва 1956, бб. 305—306.

увесь гэты час залежнасьці ад Кіева Тураў быў кіраваны цераз князеўскіх намесьнікаў («пасаўнікаў»), якія аднак вельмі часта самі належалі да князеўскае сям'і.

Некаторыя князі, якія жылі ў Тураве, былі спалучаныя сямейнымі сувязямі з знатнымі заходнімі і грэцкімі дамамі. Гэта напэўна мела ўплыў на культурнае жыццё гораду. Так напрыклад Уладзімір даў Тураў свайму трэйцяму сыну Сьвятаполку⁵ (празванаму пасья Акаянным), які ажаніўся прыблізна ў 1010 г. з дачкой польскага караля Балеслава Харобрага.⁶ Разам з нявестаю прыехаў з Польшчы лацінскі япіскап калабжэскі Райнбэрн, які — паводле некаторых аўтараў — спалучаў у сабе апостальскі агонь з цнотамі асцэты і праводзіў жыццё ў срогім умярчваньні і сталай малітве. Сьвятаполк, жадаючы праўдападобна аддзяліцца ад Кіева, пачаў рыхтаваць паўстаньне супраць свайго бацькі. Уладзімір, даведаўшыся аб гэтым, схапіў Сьвятаполка і ягоную жонку і пасаўдзіў іх у вязьніцу. Пацярпеў пры гэтым і

⁵ ПСРЛ, т. I, стоўб 121.

⁶ *N de Baumgarten*, *Genealogies et Mariages Occidentaux des Rurikides Russes*, Rome 1927, bb. 10—11;

Leib E., *Rome Kiev et Byzance*, Paris 1924, bb. 155—157. Аб Сьвятаполку, ягонаў жаніцьбе і ўсей далейшай палітыцы, глядзі абшырна ў: В. Д. Королук, *Западные Славяне и Киевская Русь*, Масква 1964, бб. 208—268.

Райнбэрн, які таксама быў арыштаваны і памёр у вязьніцы. Сьвятополк выжыў, каб пасься сьмерці Уладзіміра ў 1015 г. захапіць Кіеўскі пасад і быць галоўным віноўнікам сьмерці сваіх двух братоў, сьвятых Барыса і Глеба, якія былі забітыя на ягоны загад.

Другі князь, які быў у Тураве, Яраполк, ажаніўся прыблізна ў 1073 г. з Кунэгундай, дачкой нямецкага графа Отто з Орлямундэ.⁷ У 1087 г. ён быў падступна забіты адным сваім слугою ў часе, калі вяртаўся з ваеннага паходу. Летапісец адзваецца аб ім вельмі цёпла, як аб добрым, справядлівым і пабожным князю, які любіў бедных і шмат нацярпеўся ў часе свайго жыцця. Ён пакінуў пасья сябе прынамся адну дачку, якая пасья вышла замуж за аднаго знатнага немца, Гонт'ера з Турынгіі.

Малодшы брат Яраполка, Сьвятаполк II, жыў у Тураве ад 1087 да 1093 г., пасья чаго ён сеў на вялікакняжы пасад у Кіеве. Ягоная другая (або трэцяя) жонка, Барбара, была грэцкай княгіняй, спалучанай сямейнымі сувязямі з імператарскім домам Камнэнаў. Пасья сьмерці свайго мужа ў 1113 г. Барбара пераехала жыць у Тураў. Там яна залажыла жаночы манастыр сьв. Барбары, дзе і

⁷ Baumgarten, op. cit.; Leib, op. cit., b. 164. Гэты апошні не падае імямі мужа Кунэгунды.

была пахаваная пасля сваей сьмерці ў 1124 г.⁸

У Тураве быў адзін з першых япіскапскіх пасадаў на Беларусі. Ёсць весткі, быццам тураўскае япіскапства было заложанае ў 1005 г. і што першым япіскапам быў там нейкі Тамаш. Нажаль сяння няма магчымасці спраўдзіць, наколькі гэтыя весткі ёсць праўдзівыя.⁹ Гісторыя тураўскага пасаду ў 12-тым стагоддзі ёсць далёка лепш ведамая. У жыцці благаслаўленага Марціна Тураўскага,¹⁰ пабожнага манаха і старэйшага сучасніка нашага Кірыла, падаюцца імёны чатырох тураўскіх япіскапаў, у якіх Марцін быў

⁸ *Baumgarten*, op. cit.; Творения..., б. VIII (уступ).

⁹ Першы раз гэтая вестка спатыкаецца ў г. зв. «Запавеце благаславёнага Уладзіміра для Тураўскай япіскапіі» ў Кіеўскім Пацерыку Язэпа Трызны (1647-1655). Там гаворыцца, што князь Уладзімір «трэцюю багамольную япіскапію устанавіў у Тураве ў лета 6513 (г. зн. 1005) і даў ей гарады і пагосты... і паставіў першага япіскапа Тамаша...» (паводле Е. Е. Галубінскага, «История Русской Церкви, том I, поўтом I, Масква 1901, б. 681).

Ня глядзячы на познасьць весткі, Галубінскі, а перад ім Макары (История Русской Церкви, т. I, СПб. 1858, б. 26), схіляюцца да таго, каб лічыць яе праўдзівай.

У кожным выпадку выглядае, што Тамаш, калі ён і быў, ня меў па сабе наступнікаў аж да пачатку XII-га стаг.

¹⁰ Сказание о Туровском мнихе Мартине. Тэкст у «Творения...», б. 295.

кухарам. Вось яны: Сымон, Ігнат, Якім і Георгі. Аб Якіме мы маем у Іпаціеўскім летапісе дадатковыя весткі, паводле якіх ён быў япіскапам тураўскім ад 1144 да 1146 году.¹¹ Георгі быў праўдападобна беспасрэдным папярэднікам Кірыла.

Год 1157 быў годам вялікіх падзеяў для Турава. У гэтым годзе князь Юры Яраславіч (унук Сьвятаполка II), які быў ізгоем, г. зв. князем без удзелу, выгнаў Барыса, сына кіеўскага князя Юрага Даўтарукага, і абвясціў Тураў незалежным княствам. Два разы кіеўскія князі з саюзнікамі хадзілі з вайною супроць Турава. Відаць аднак, што жыхары гэтага гораду, якім напрыкрылася панаваньне князеўскіх намесьнікаў, добра баранілі сваю

¹¹ ПСРЛ, т. II, стаўпы 314 і 330.

Для паўнаты варты зацэміць, што летапісы гавораць аб высвячэньні ў япіскапы ў 1114 г. некага Кірыла (ПСРЛ, т. I, ст. 290). Хоць там не ўспамінаецца пасаду, але шмат хто ўважае, што ён быў япіскапам тураўскім.

Тацішчаў падае, што ў 1146 г. быў назначаны на Тураўскі пасад нехта Іван (В. Н. Татищев, история Российская, выд. АН СССР, т. II, Масква-Ленінград 1963, б. 151).

Такім чынам ліста Тураўскіх япіскапаў да сьв. Кірыла выглядае наступна: Тамаш (сумніўны, 1005-?), Кірыл I (сумніўны, 1114-?), Сымон, Ігнат, Якім (1144-1146), Іван (сумніўны, 1146), Георгі (1146- прыб. 1169) і наканец наш сьв. Кірыл (1169-1182 прыб.). Пасьля сьв. Кірыла япіскапам быў Лаўрын (1182-?).

новаздабытою незалежнасьць. Ня могучы нічога зрабіць, кіеўскія князі павінны былі на канец прызнаць існаваньне Тураўскага Княства.¹²

У часе здабыцця сваей незалежнасьці Тураў быў вялікім горадам. Паводле некаторых гісторыкаў, ён тады меў каля 40 цэркваў і манастыраў.¹³

¹² Першая вайна была ў 1158 г. Кіеўскі князь Ізяслаў і яго саюзнікі стаялі 10 тыдняў пад Туравам, спустошылі акаліцы, але гораду ўзяць не маглі. На канец пачаўся мор сярод коней і яны павінны былі вярнуцца дамоў з нічым, шмат хто пехатою (ПСРЛ, т. II, ст. 491-2). Другая вайна была ў 1160 г. і трывала толькі два з паловаю тыдні. Гэтым разам Тураўцы таксама ўмелі абараніць сваю незалежнасьць. (ПСРЛ, т. II, ст. 510).

¹³ Гл. К. Т. *Калайдовіч*, Памятники Российской словесности XII-го века, Масква 1821, б. XII (уступ).

Усе старыя тураўскія сьвятыні ўжо даўно ня існуюць. Вось сьпісак тых цэркваў і манастыроў, назвы якіх захаваліся да нашага часу:

Найстарэйшымі сьвятынямі былі напэўна цэрквы сьвятога Спаса і Багародзіцы, аб якіх успамінаецца ў «Запавеце благаславёнага Ўладзіміра». Акрамя гэтага ёсьць ведамымі царква і манастыр сьв. Зьмітра, царква сьв. Пятра (збудаваная Яраполкам) і царква Архістраціга Міхала (збудаваная Сьвятаполкам II). У XII-тым стаг. існаваў у Тураве япіскапскі манастыр сьв. Барыса і Глеба і манастыр сьв. Міколы. У гэтым апошнім быў манахам наш сьв. Кірыл. Да гэтай лісты трэба яшчэ дадаць жаночы манастыр сьв. Барбары (гл. вышэй).

Дзейнасьць сьвятога Кірыла прыпадае якраз на гэты першы пярыяд незалежнасьці ягонага роднага гораду.

У Пралёгу не гаворьцца, калі нарадзіўся Кірыл. Паколькі аднак, як будзе відаць ніжэй, ён быў япіскапам ужо ў 1169 г. і павінен быў тады мець каля 40 гадоў (бо малодшых звычайна не пастаўлялі у япіскапы), дык выглядае, што ён нарадзіўся не пазьней, чым у 1130 г., а магчыма раней.

Кірыл быў чалавекам вялікай асьветы. Ягонае веданьне Сьвятога Пісьма было настолькі выдатным, што некаторыя аўтары не вагаюцца лічыць яго найлепшым біблістам сярод усіх раньніх усходняславянскіх пісьменьнікаў.¹⁴ Ягонья творы ёсьць ня толькі перасыпаньня выняткамі з сьв. Пісьма, але часам цэлыя сказы зьяўляюцца ня чым іншым, як выражэньнямі ўзятымі з розных частак Бібліі і памастацку зьвязанымі ў адно цэлае, каб выразіць думку аўтара. Ня менш добра Кірыл быў знаёмы з творамі ўсходніх айцоў Царквы. Хоць ён ніколі не ўспамінае прозьвішчаў, аднак у ягоны творах ёсьць відавочны ўплыў такіх вялікіх царкоўных пісьменьнікаў, як сьв. Ян Залатавусны, Рыгор Багаслоў, Кірыл Александрыйскі, Эпіфані Кіпрскі, Прокл Александрыйскі і інш. Безумоўна,

¹⁴ G. P. Fedotov, *The Russian Religious Mind*, New York 1960, b. 71.

ую гэтую веду Кірыл мог здабыць, будучы ўжо ў манастыры. Яму нават ня трэба было ведаць грэцкай мовы, бо ў тым часе вялікая колькасць твораў вышэй упомненых айцоў існавала ўжо ў славянскім перакладзе, прыйшоўшы да нас з Баўгарыі. З другой стараны знаёмства Кірыла з такімі пазнейшымі бізантыйскімі царкоўнымі пісьменьнікамі, як Тэафілякт Баўгарскі і Мэтафраст, творы якіх былі даступныя толькі ў грэцкім арыгінале, сьведчыць аб тым, што наш сьвяты ведаў добра грэцкаю мову. Акрамя грэцкай мовы, Кірыл ведаў рыторыку і ў дасканаласьці вывучыў і апанаваў мастацкія прыёмы бізантыйскіх пісьменьнікаў таго часу. Усё гэта прымушае думаць, што будучы яшчэ юнаком, ён атрымаў добрую асьвету пад кіраўніцтвам дасьведчанага настаўніка, праўдападобна грэка. Магчыма на раньні пачатак навукі хацеў паказаць аўтар Пралёгу, гаворачы, што яшчэ да паступленьня ў манастыр Кірыл «ня ўзлюбіў багацьця і пераходнай славы гэтага сьвету, але больш за ўсё ён прылажыўся да вывучэньня Боскіх кнігаў і добра пазнаў Боскія пісаньні».

Дванаццатае стагодзьдзе было векам культурнага росквіту нашай краіны і Кірыл ня быў адзінай адукаванай асобай на Беларусі, хоць ён і перавышаў сваіх сучасьнікаў ведамі і здольнасьцямі. Хопіць успомніць, што су-

часьнікамі Кірыла былі сьв. Еўфрасіньня Полацкая і Клімэнт Смаляціч, а сьв. Аўрам Смаленскі жыў толькі крыху пазьней. Ёсьць таксама весткі, што ў другой палове 12-га стаг. ў Смаленску існавалі школы, заложаныя князем Раманам Расьціслававічам.¹⁵ Падобныя школы напэўна існавалі і ў іншых мясцовасьцях, асабліва пры манастырах і япіскапскіх пасадах, хоць вестак аб іх не захавалася. Акрамя школаў, ведамыя ёсьць таксама прыклады і прыватнай асьветы.¹⁶

Беларусь у 11-тым і 12-тым стаг. была цесна звязаная з Бізанцыяй, бо увайходзіла ў склад Кіеўскай Мітраполіі, якая залежала ад Канстантынопальскага Патрыярха. Амаль усе мітрапаліты і большасьць япіскапаў былі грэкамі. Бізанцыя ў тым часе перажывала культурнае адраджэньне пасля іканаборскіх прасьледаў у палове 11-12 стаг. Ажывіўся зноў стары канстантынопальскі унівэрсытэт пад кіраўніцтвам аднаго з найбольш цікавых вучоных сярэднявякоўя, Міхася Псэляяса. На чале школы права стаяў ня менш ведамы вучоны Ксыфілінос. Навучаньне на унівэрсытэце было дармовым і студэнты, якія пась-

¹⁵ *Татищев*, *op. cit.*, т. III, б. 129.

¹⁶ Больш аб асьвеце ў XII-тым стаг. гл. артыкул *Н. С. Чаева*, «Просвещение», у кнізе «история культуры древней Руси», пад рэд. *Н. Н. Вароніна* і *М. І. Каргера*, т. II, Масква-Ленінград 1951, бб. 216-244.

пяхова закончылі навуку, мелі запэўненыя высокія становішчы ў дзяржаўнай адміністрацыі ці ў судаўніцтве. Сярод бізантыйскіх багасловаў таго часу трэба ўспомніць Эўтыма Зігабена, аўтара «Зброі Праваслаўнага» і Тэафілякта Баўгарскага, ведамага перадусім з сваіх паясьненняў да сьв. Пісаньня. У пачатку 12-га стаг. жылі таксама такія выдатныя пісьменьнікі, і гісторыкі, як Анна Комнэна, Нікіта Акомінатос, Ян Зонарас і шмат іншых. Грэцкіх настаўнікаў можна было спаткаць у ўсім цывілізаваным сьвеце. На захадзе іх прыймалі і слухалі з пашанаю. Было іх нямала напэўна і на Беларусі, куды яны прыяжджалі разам з мітрапалітамі і япіскапамі.

Такім чынам няма нічога дзіўнага, што Кірыл меў нагоду здабыць добрую асьвету. Вельмі магчыма, што яму нават ня трэба было шукаць яе нідзе паза родным горадам. Тураў у тым часе быў паважным культурным цэнтрам: там быў япіскапскі пасад і шмат манастыроў. Ды і ня так даўно там жыла грэцкая княгіня Барбара, і ў яе акружэньні былі вучоныя асобы, якія маглі пакіраваць асьветаю здольнага юнака.

Будучы сынам багатых бацькоў, Кірыл аднак «ня ўзлюбіў багацьця і пераходнай славы гэтага сьвету». Яшчэ ў маладым веку ён пастанавіў пасьвяціць сваё жыццё Богу і ўступіў у Манастыр. Хоць жыццёпісец ня

ўспамінае назову гэтага манастыра, але ў адным з пазьнейшых рукапісаў гаворыцца аб Кірыле, як аб манаху манастыра сьв. Міколы ў Тураве.¹⁷

У манастыры Кірыл «стараўся больш за ўсіх дагадзіць Богу і, падпарадкаваўшы сабе цела пастом і малітвамі, зрабіў з сябе дастойнае жыльлё Сьвятога Духа». Сваім спосабам жыцця, пабожнасьцю і, без сумніву, вучонасьцю, ён хутка зьвярнуў на сябе ўвагу іншых, і да яго пачалі прыходзіць, каб паслухаць рады ці павучэньня. Хоць сам ён меў нахіл да жыцця ў адзіноце, Кірыл аднак ніколі не адмаўляўся памагчы іншым, маючы моцную сьведамасьць грамадзкага характару хрысьціянства. Цікава, што хоць Кірыл сам вёў вельмі сьрогі спосаб жыцця, аднак у сваіх павучэньнях ён рабіў націск не на вонкавыя хвормы асцэтызму, але на нутраныя цноты пакоры і паслушэнства. Вось што кажа аб гэтым жыццяпісец: «(Кірыл) прынёс карысьць для многіх сваей навукаю, заахвочваючы манахаў да пакоры і каб былі паслушнымі ігумену, быццам Богу, бо манах, які ня слухае ігумена, якому ён прырок (паслушэнства), ня можа быць збаўленым».

¹⁷ «Малітвы ўмленьня недастойнага і больш за ўсіх грэшнага манаха Кірыла ў сьвятога Міколы ў Тураве...». Гл. «Творения...», б. LXXX (уступ).

Асабістыя схільнасьці цягнулі аднак Кірыла да большай адзіноты і таму, пасля некаторага часу супольнага жыцця ў манастыры, ён, «жадаючы яшчэ большых подзвігаў, увайшоў у стоўп і там зачыніўся». Стоўпніцтва зьяўляецца адной з найбольш суровых хвормаў асцэтычнага жыцця. Яго практыкавалі ў пятым стагодзьдзі некаторыя манахі на Бліскім Усходзе і ў Бізантыі. У пошуках большай адзіноты, яны будавалі свае кельлі на плятформе, якая на адным або больш стаўпах узвышалася над зямлёю. Таму яны і называліся стоўпнікамі, або па грэцку стылітамі (ад грэцкага слова stylēs — стоўп). Самымі ведаымі з гэтых асцэтаў былі сьв. Сымон Стоўпнік (390—459) і ягоны вучань сьв. Даніла Стоўпнік (409—493). Кліматычныя ўмовы Беларусі не пазволілі-б ніводнаму чалавеку весьці падобны спосаб жыцця. Дзеля гэтага «стоўп» нашага Кірыла быў напэўна не стаўпом, але стаўпападобнай кельляй, або маленькай вежай (па грэцку пыргос), дзе ён зачыніўся.

Пярыяд стоўпніцтва быў для Кірыла часам яшчэ больш інтэнсыўнага духовага жыцця і ня менш інтэнсыўнай умысловай дзейнасьці. Аўтар Пралёгу кажа, што ў стаўпе Кірыл «яшчэ больш трудзіўся пастом і малітвамі, і паясьняў шматлікія сьвятыя пісаньні». Вельмі магчыма, што ў гэтым часе

Кірыл напісаў свае малітвы і каноны, а таксама некаторыя творы аб духовым жыцці.

Як вельмі часта здараецца ў падобных выпадках, пошукі адзіноты мелі зусім адваротны вынік. Кірыл стаўся настолькі ведамым, што калі памёр Тураўскі япіскап Георгі, дык князь і ўвесь народ прасілі аднагалосна Мітрапаліта назначыць яго на Тураўскі пасад.¹⁸

Як япіскап, Кірыл, паводле словаў жыццяпісца, «працаваў шмат для Царквы Божае». Інтэнсыўная пастырская дзейнасць не перашкаджала яму браць удзел таксама і ў справах, якія датычылі ўсёй Кіеўскай Мітраполіі, да якой належала і Тураўская епархія. У 60-тых гадох дванаццатага стагоддзя ў гэтай мітраполіі паўстаў заклот з прычыны некага Тодара, або Тодарца, які падступам атрымаў беспасрэдна ад Канстантынопальскага Патрыярха назначэнне на Растоўскі пасад, абмінаючы пры гэтым Кіеўскага Мітрапаліта, які быў ягоным беспасрэдным зьверхнікам. У сваіх паступках Тодар меў магутнага апякуна ў асобе ўладзімірскага князя Андрэя Багалюбскага. Гэты князь, які аставіў па сабе нядобры ўспамін, хацеў дзеля па-

¹⁸ Тураўскім князем быў тады праўдападобна ўжо Сьвятаполк (1167-90) сын Юрыя Яраславіча, які здабыў незалежнасць для гораду. Кіеўскім мітрапалітам быў грэк Кастусь II (1167-?).

літычных мэтаў мець у сваім княстве асобную царкоўную правінцыю, магчыма нават мітраполію, незалежную ад Кіева. Мітрапаліт Кіеўскі ня прызнаў назначэння Тодарца на Растоўскі пасада, адлучыў яго і забараніў усім сьвятаром і верным мець нешта супольнае з ім. У адказ на гэта Тодарац, пэўны у князёўскай апецы, пачаў прасьледаваць сваіх праціўнікаў і адначасова прапаведваць пэўную неазначаную бліжэй гэрэзію. Яму аднак прышлося горка дасьведчыць, як няпэўным ёсьць лёс тых, якія надзеюцца на ласку сьвецкіх валадароў. Андрэй зьмяніў сваю палітыку і пачаў шукаць пагадненьня з Мітрапалітам. Ён арыштаваў Тодарца і адправіў яго ў Кіеў на мітрапалічы суд. Там ён быў асуджаны і памёр лютай сьмерцю.¹⁹ Гэта здарылася ў траўні 1169 году.

Кірыл, які меў вельмі высокае паняцьце япіскапскай годнасьці, не астаўся збоку ад гэтай сумнай справы. Вось што піша аб гэтым жыцьцяпісец: «Адносна-ж Тодарца, так пагардліва прызванага, дык благаслаўлены Кірыл раскрыў ягоную ерась пры помачы Бос-

¹⁹ На загад Мітрапаліта Кастуся, яго завезьлі на «Песі востраў» на Дняпры, адрэзалі правую руку і язык і выкалалі вочы (ПСРЛ., т. I, ст. 356; т. II, ст. 552-3). Праўда, летапісец кажа, што раней Тодарац абыходзіўся ня менш налюбка з сваімі праціўнікамі (гл. ПСРЛ, т. I, ст. 356). Усё гэтае здарэньне зьяўляецца сумным дакумэнтам абычаяў таго часу.

кіх пісаньняў і пракляў яго». Да нас дайшоў адзін твор сьвятога Кірыла супраць Тодарца. Ён назьваецца «Прыповесьць аб кульгавым і аб сьляпым». Кірыл бароніць у ім годнасьць япіскапскага стану супроць тых, якія недастойна яго жадаюць. Акрамя гэтага ў Пралёгу ўспамінаецца, што Кірыл напісаў шмат лістоў да Андрэя Багалюбскага. Гэтыя лісты да гэтага часу ня знойдзеныя. Вельмі магчыма, што ў іх сьвяты дакарае князя за ягоныя недастойныя паступкі ў справе Тодарца і за разьбіваньне царкоўнай еднасьці.²⁰

Справа Тодарца пазваляе нам між іншым устанавіць прыблізны час, калі Кірыл стаў япіскапам. З аўтарытэтнага тону «прыповесьці аб кульгавым і сьляпым» і з вышэй прыведзенай зацёмкі з Пралёгу (Кірыл пракляў Тодарца), выглядае што ў часе сваіх выступленьняў супроць Тодарца ён быў ужо япіскапам. Гэтыя выступленьні былі перад арыштам гэтага апошняга, які меў месца 8-га траўня 1169 г.²¹ Такім чынам сьвяты Кірыл быў ужо япіскапам не пазьней, чым у пачатку 1169 г.

²⁰ Факт перапіскі скромнага тураўскага япіскапа з гордым князем не павінен нас дзівіць. У сваёй моладасьці Андрэй бываў у Тураве, калі ён атрымаў гэты горад разам з Пінскам, Дарагабужам і Перасопніцай ад свайго бацькі Юрыя Даўгарукага ў 1151 г. Магчыма ён і сьв. Кірыл ведалі адзін другога з таго часу.

²¹ Летапіс падаюць розныя даты арышту Тодарца. Паводле Лаўрэнцеўскага Летапісу гэта зда-

Час япіскапства Кірыла быў часам ажыўленай пісьменніцкай дзейнасці, якая напэўна была цесна звязаная з ягонымі пастырскімі абавязкамі. Жыцццяпісец успамінае, што ён напісаў «павучэнні на тэмы Евангельля і прарокаў, казаньні на Гасподнія сьвяты і шмат іншых твораў карысных для душы, а таксама малітвы і пахвалы шматлікім сьвятым». Маючы на ўвазе дабро іншых, Кірыл «напісаўшы ўсе гэтыя творы, перадаў іх Царкве, якая захавала іх да сянняшняга дня дзеля пацяшэння і павучэння верных усяе Русі».

Нажаль з усіх вышэй успомненых твораў, якія Кірыл напісаў будучы ўжо япіскапам (павучэнні, казаньні, пахвалы сьвятым), да нас дайшло толькі восем казаньняў на нядзелі і сьвяты Вялікоднага перыяду. Магчыма далейшыя пошукі адкрыюць іншыя загубленыя скарбы духовай і літаратурнай спадчыны нашага сьвятога.

Пралёг не дае нам больш ніякіх вестак з япіскапскай дзейнасці Кірыла. Канчаецца ён коратка, не забыўшыся аднак успомніць у пару словах, што Кірыл аставіў пасля сябе памяць добрага і дбайлівага пастыра: «Такім чынам, пажыўшы чэсна і пабожна, і дбай-

рылася 8-га траўня 1169 г. (ПСРЛ, т. I, ст. 355), а паводле Іпацьеўскага — 8-га траўня 1172 г. (ПСРЛ, т. II, ст. 552). Звычайна прымаецца першая дата.

ліва пасучы даручанае яму стада, ён перайшоў да жыцця вечнага і безканечнага».

У жыцці Кірыла няма нічога аб даце сьмерці. З летапісу аднак ведама, што на пастрыжэньні ў манахі новага ігумена Кіева-Пячэрскай Лаўры Васіля ў 1182 г. быў прысутны сярод іншых царкоўных дастойнікаў, Тураўскі япіскап Лаўрын.²² Такім чынам трэба прыпушчаць, што ў гэтым годзе Кірыла ня было ўжо ў жывых. Думка некаторых вучоных, быццам Кірыл адрокся Тураўскага пасаду і пайшоў зноў у манастыр, ня мае дастатковых даных.

Найстарэйшыя ведамы сьпісак жыцця сьв. Кірыла паходзіць з канца 14-га або з пачатку 15-га стаг. Такім чынам ягонае напісаньне трэба аднесьці да 14-га або нават, паводле думкі некаторых гісторыкаў, да канца 13-га стагодзьдзя.²³ У тым часе культ сьвятога Кірыла быў распаўсюджаным сярод усіх усходніх славянаў. Бязумоўна ў самым Тураве яго лічылі сьвятым далёка раней, магчыма адразу пасля ягонай сьмерці. Вось прыгожая малітва, якою канчаецца жыццё нашага сьвятога ў Пралёгу:

²² ПСРЛ, т. II, стоўп 627.

²³ Гл. Е. Е. Голубинский, История канонизации святых Русской Церкви. (Чтения в Обществе истории и Древностей Российских, Москва 1903, кн. I, б. 140).

«Радуйся, слаўны сьвяціцелю, настаўнік, другі Залатавусны, які зазьзяў больш за ўсіх на Русі. Радуйся ты, што сваім сьветлым вучэньнем усе куткі Русі прасьвяціў. Радуйся ты, што, як сонца, прынёс сьвятло Боскай навукі для тых, што сядзелі ў цемры. Мы ўзносім да цябе ў малітве гэтую пакорную просьбу: маліся за нас Усявышняму, у чыёй прысутнасьці ты асьмельваешся знайходзіцца, каб Ён выбавіў нас ад цяперашніх напасыяў і вызваліў ад бязбожных агаранаў,²⁴ якія мучаць нас бязустанку. Зрабі таксама, каб мы тваімі малітвамі маглі атрымаць міласьць і адпушчэньне грахоў і насьледства вечных добраў у будучым жыцьці ў Хрысьце Ісусе Госпадзе Нашым».

Памяць сьвятога Кірыла сьвяткуецца 28-га красавіка.

²⁴ Г. зн. татараў.

II

ДУХОЎНЫ НАСТАЎНІК

У жыцці сьвятога Кірыла гаворыцца, што будучы яшчэ ў манастыры, ён быў карысным для многіх сваімі павучэньнямі. Аб характары гэтых павучэньняў даюць добрае паняцце ягоныя асцэтычныя творы. Сяньня ведамыя два такія творы, абодва аб законным жыцці.²⁵ Першы з іх называецца «Прыповесьць аб бесклапотным цару».²⁶ З зместу відаць, што гэта быў адзін з ранніх твораў Кірыла. У ім адчуваецца пэвэн «юнацкі» энтузіязм і таксама аднастароннасьць, не зраўнаважаная яшчэ доўгагадовым дасьведчаньнем.

²⁵ Тут разглядаюцца толькі творы, якія без сумніву належаць сьв. Кірылу. Адносна аўтэнтчнасьці ягоных асцэтычных твораў глядзі: L. Goetz, *Die Echtheit der Mönchreden des Kirill von Turov*, Archiv für Slavische Philologie, Band 27, Berlin 1905, bb. 181—198; таксама Еремін op. cit., бб. 344—349.

²⁶ Гэты твор называецца таксама «Пісьмо шматгрэшнага мніха Кірыла да Васіля ігумена Пячэрскага аб сьвецкім чалавеку і аб манашастве і аб душы і аб пакаянні». Імя ігумена Васіля было аднак пэўна устаноўленае пазьнейшымі перапісчыкамі. Гл. Goetz op. cit., бб. 190—191; таксама Еремін op. cit., бб. 344—345.

Чытаючы «Прыповесьць», часам маецца ўражаньне, што для аўтара манастырскае жыццё было адзіным хрысьціянскім. Кірыл нават ужывае да манахаў словы Хрыста: «Ойча сьвяты . . . не за ўвесь сьвет малю, але за тых, якіх Ты мне даў» (гл. Ян 17, 9). Вось пачатак «Прыповесьці»:

«У адным горадзе быў вельмі ласкавы цар, добры і літасьцівы, які дбайліва клапаціўся аб сваіх людзях. У адным ён толькі паступаў неразумна: не баючыся ніякіх заклотаў, ён ня меў падрыхтаванай збройнай сілы. Ён ня думаў, каб хто-небудзь захацеў паўстаць супраць яго. Меў гэты цар шмат прыяцеляў і радных і дачку на выданьні. Сярод гэтых радных быў адзін мудры і чэсны, які вельмі сумаваў з прычыны бесклапотнасьці цара і шукаў добрай нагоды, каб пагутарыць з ім аб патрэбе быць падрыхтаваным да вайны. Адзін раз раптам паўстаў сярод ночы вялікі заклот у горадзе. Цар сказаў сваім радным: хадзем, паходзім па горадзе і магчыма знойдзем таго, хто ўзьняў бунт, бо я цяпер у вялікім страху. Яны вышлі і абыйшлі кругом, але нічога не знайшлі акрамя вялікага забурэньня ў цэлым горадзе. Калі ўсе радныя стаялі прыгнобленыя і бездапаможныя, той добры радны ўзяў цара і ягоную дачку і прывёў іх да вялікай гары, дзе было шмат рознай зброі. Яны заўважылі там сьвятло, якое ззяла цераз маленькае акенца з пячоры. Пры-

паўшы да гэтага акенца, яны ўбачылі ўнутры жылльё, а ў ім мужчыну, які жыў у апошняй беднасьці і быў апрануты ў грубое рызьзё. Пры ім сядзела ягоная жонка і сьпявала яму салодкую песню. Перад ім стаяў на цвёрдым камяні нехта высокі і прыгожы і даваў яму есьці і чэрпаў віно. Калі-ж той мужчына прыймаў чашу, дык яго каранавалі пахваламі з вялікай радасьцю. Убачыўшы ўсё гэта, цар прызваў сваіх прыцеляў і сказаў: «Гляньце, сябры, на цуд, як гэтае беднае і скрытае жыцьцё мае ў сабе больш радасьці, чым наш магутны стан, а нутраныя (цноты) яرحэй за вонкавыя зьзяюць».

Наступна ідзе паясьненьне прыповесьці: «Горад... гэта людзкае цела... Цар ёсьць розум, які кіруе цэлам... Вялікі ў горадзе закалот азначае нечаканае няшчасьце: хваробу, ці патап, ці калецтва, ці якую крыўду ад сьвецкіх уладаў... Гара ёсьць манастыр, а ў ім — духовая зброя: пост, малітва, сьлёзы (жалю за грахі), устрымлівасьць, чысьціня, любоў, пакора, працавітасьць, цяроплівасьць... Мужчына, які жыве ў апошняй беднасьці — гэта ўвесь манашскі стан... Жонка, што сядзіць пры ім і сьпявае салодкую песню, ёсьць неадлучная памяць сьмерці... А прыгожы мужчына, што стаіць перад ім, ёсьць сам Хрыстос... Ён корміць і чэрпае віно, гэта значыць дае ўсім верным Сваё Чыстае Це-

ла дзеля астаўленьня грахоў і Сьвятую Кроў дзеля жыцця вечнага».

Твор канчаецца пахвалаю законнага жыцця.

«Прыповесьць аб бесклапотным цару» ёсьць добрым прыкладам алегарычнага мэтаду, ужыванага вельмі часта сьв. Кірылам. Узорам самой прыповесьці напэўна паслужыла падобная прыповесьць аб цару і добрым радным у ведамай гісторыі аб Барлааме і Ёасафе. Гэтая гісторыя, аўтарам якой лічыцца сьв. Ян Дамаскін, цешылася ў сваім часе вялікай папулярнасьцю як на ўсходзе так і на захадзе і была ведамай сярод усходніх славянаў ужо ў канцы 11-га або найпазьней у пачатку 12-га стагодзьдзя.²⁷

²⁷ Вось для параўнаньня скарачаны змест прыповесьці з гісторыі аб Барлааме і Ёасафе: «Быў цар, які разумна правіў сваёй дзяржавай і ласкава абыходзіўся з людзьмі. Дрэнна толькі было, што ён, ня ведаючы Бога, пакланяўся ідалам. Меў цар аднаго раднага, які быў добрым чалавекам, адароным праўдзіваю вераю ў Бога... Гэты радны шукаў нагоды, каб зьвярнуць увагу свайго ўладара на тое, што ёсьць добрым. Адзін раз уночы цар сказаў яму: Хадзем, паходзім па горадзе, магчыма ўбачым нешта павучальнага. Ходзячы так, яны заўважылі прамень сьвятла, які выходзіў праз шчыліну. Прыпаўшы да шчыліны, яны ўбачылі пачору, а ў ёй мужчыну, які жиў у беднасьці, апрануты ў рызэ... Пры ім стаяла ягоная жонка і чэрпала віно. Калі-ж мужчына прымаў чашу ў свае рукі, яна сьпявала яму салодкую песьню і цешыла яго танцамі і пахваламі... Цар

Другі твор сьв. Кірыла аб законным жы-
ццці завецца «Сказ аб манашаскім стане ад
Старога і Новага Запаветаў, паколькі манах
носіць у сабе вобраз першага і робіць учынкi
другога». Хоць некаторыя алегарычныя (ін-
шасказальныя) вобразы ў «Сказе ёсьць до-
сыць цяжкімі для зразуменьня, аднак увесь
твор мае ў сабе адзнакі сьпелай і зраўнава-
жанай думкі. Дзеля гэтага ад яго трэба пачы-
наць разгляд асцэтычнай навукі сьв. Кірыла.

сказаў свайму раднаму: «Што гэта за цуд, што наш
стан, так багаты ў розныя гонары і выгоды, ніколі ня
меў ў сабе столькі радасьці, столькі мае беднае жы-
цццё гэтых прасьцякоў»... Наканец цар спытаўся
свайго раднага, хто былі гэтыя людзі, і пачуў адказ:
«Усе тыя, якія аддаюць перавагу вечнаму перад ча-
совым». (Паводле St. John Damascene, Barlaam and Joa-
saph, Loeb's Cclassical Library, London 1953, bb. 229—232).

Першы, хто зьвярнуў увагу на падабенства між
прыповесьцямі ў гісторыі аб Варлааме і Ёасафе і ў
сьв. Кірыла, быў М. И. Сухомлинов у 1858 г. (гл. 2-ое
выд. ягонага твору «О литературных сочинениях Ки-
риллы Туровского», Сборник ОРЯС Имп. АН, т. 88,
Пецябург СПб. 1908, бб. 327—330).

Перайманьне тэмаў з твораў іншых пісьменьні-
каў было звычайным зьявішчам у старажытных ча-
сах. У сьв. Кірыла аднак гэтае перайманьне было
творчым і ён зьмяніў тэкст у адпаведнасьці да сваіх
патрэбаў. Наагул трэба быць асьцярожным у пы-
таньнях літаратурнага перайманьня, асабліва калі
маецца справу з творамі тыпу «Гісторыі аб Варлааме
і Ёасафе», пачаткі якой трэба шукаць у старой ін-
дыйскай легэндзе аб жыццці Будды. Перад тым, чым
яна атрымала сваю канчатковую хрысьціянскую хво-

Перадусім, паводле гэтага твору, манах прыносіць сябе ў ахвяру Богу, падобна старазаконнаму ягняці, і таму ён павінен быць чыстым і без заганы: «Згодна з вобразам Старога Запавету, ты прынёс сябе ў ахвяру Богу, падобна як ягняты, якія некалі былі забіваныя ў пустыні. Дык ня будзь каросьлівы, ні кульгавы, ні сьляпы, ні паранены, бо ўсе такія, дзеля сваіх заганаў, аддаюцца на страву сабакам і птушкам». Бязумоўна, усе гэтыя вады ёсьць духовыя: кароста — гэта грахі, кульгавасьць — прывязанасьць да рэ-

рму, гэтая гісторыя перацяярпела шмат зьменаў і часткі яе ўвайшлі ў склад народнай творчасьці розных усподніх народаў. Магчыма тады, што сьв. Кірыл знайшоў узор да сваёй прыповесьці ў народным пераказе, а не ў пісьмовым творы. Гэта ёсьць між іншым думка ўкраінскага паэта і вучонага І. Франко, які ўважае, што Кірыл ўзяў тэму да сваёй прыповесьці з жыдоўскіх крыніцаў, з якімі ён пазнаёміўся не ў пісьмовай хворме, але ў вусным пераказе (гл. ягоны артыкул «Прычта про сліпця і хромця», Статты по Славяноведению под ред. В. И. Ламанского, Вып. II, СПб. 1906, бб. 137—139).

Пры нагодзе варта зазначыць, што «Гісторыя аб Барлааме і Ёасафе» была шырока ведамай на Беларусі. Яна была надрукаваная пабеларуску ў Кутэінскім манастыры ў Оршы ў 1637 г. Часткі «Гісторыі» ўвайшлі ў беларускую народную творчасць, як духоўныя песьні «Аб старцу Арлаване і Алісахвею», або «Аб царэвічу Алісахвею». Тры песьні аб Алісахвею надрукаваў Е. Раманаў у сваім «Беларускім Зборніку». (Вып. 5. Віцебск 1891, бб. 371—377).

чаў гэтага сьвету, сьлепата — бескарыснае, самалюбнае жыцьцё.

Ахвяра, будучы дабравольнай, павінна быць поўнай: «Паводле Старога Запавету кожная вольная ахвяра, вялікая ці малая, павінна прыносіцца Богу ад шчырага сэрца. Хай ня будзе хвальшывых ваганьняў у тваіх думках. Ты як сьвечка: маеш сваю волю толькі да царкоўных дзвярэй, а пасья не глядзі, што і як з табою зробіць. Ты як вопратка: ведай сябе, пакуль нехта ня возьме цябе ў рукі, а пасья ня думай нічога нават, калі цябе падзяруць на анучы. Таксама і ты, мей сваю волю да паступленьня ў манастыр, а пасья пастрыжэньня не захавай ў сваім сэрцы ніякай самаволі, каб не памерці душою, як Ананьня, калі ён пачуў Пятра, які казаў яму: «Нашто захацеў ты спакусіць Духа Сьвятога? Ты салгаў не людзям, а Богу» (гл. Ап. Дз. 5, 3-4). Ня будзь абыякавым да тваіх абяцаньняў, каб на тебе ня збыліся словы Пісаньня: «Лепш было не пазнаць праўды, чым, пазнаўшы, адварнуцца ад яе» (гл. 2 Пятр. 2, 21).

Матыў мае аснаўное значэньне ува ўсіх людзкіх учынках: «Бог сказаў Майсею: «Вывядзі з Ёгіпту мой народ Ізраіля, каб, ішоўшы, насьледавалі землю, якую я абяцаў Аўрааму. Людзі, пачуўшы гэта ад Аарона, пасьпяшылі ў дарогу: адны ў радасьці Божага абяцаньня; другія таму, што не маглі пераносіць цяжкой работы фараонавай; іншыя, бо

ня былі ў сілах рабіць цэглы і будаваць горад; іншыя яшчэ, ня могучы больш цярпець зьдзеку прыганяных».

У падобны спосаб кожны, хто жадае паступіць у манастыр, павінен добра здаваць справу з таго, што яго змусіла выбраць гэты спосаб жыцця: «Ты-ж, браце, калі хочаш сьледаваць за Хрыстом, які вядзе цябе да неба, мей на ўвагу, чаму ты ўцякаеш з разумнага Ягіпту,²⁸ якім ёсць гэты сьвет: ці ты жадаеш абяцанага каралеўства, ці ня хочаш рабіць грэшнай работы д'ябальскай, ці можа ня любіш жыцьцёвых клопатаў, ад якіх няма карысці, а толькі згуба для душы, ці зноў цябе непакоюць жонка і дзеці».²⁹

²⁸ Выхад жыдоў з Ягіпту, як вобраз паступленьня ў манастыр (г. зн. выхад з гэтага сьвету), ёсць ведамым у ўсходняй духовай літаратуры. Вось прыклад з «Лесьцвіцы» святога Яна Лесьцвевеньніка (памёр у 649 г.): «Калі мы хочам выйсьці з Ягіпту і ўцячы ад фараона, мы павінны мець Майсея, — нашага пасярэдніка перад Богам, — які, стоячы паміж дзеяннем і кантэмпляцыяй, уздымае свае рукі, каб мы, пад яго правадніцтвам, маглі перайсьці цераз мора грахоў і прагнаць Амаліка нашых дрэнных пажаданьняў». (Гл. Migne, Patr. Graeca, том 88, б. 635—636).

²⁹ Выглядае, што ў тым часе ня лічылася нечым надзвычайным, калі нехта ўступаў у манастыр, пакінуўшы жонку і дзяцей. Сьв. Тодар Студыт (759—826) у адным з сваіх павучэньняў для манахаў кажа: «Ціж некаторыя з вас не пакінулі бацькоў, іншыя — братоў, іншыя — жонак і дзяцей, іншыя —

Усе гэтыя матывы для паступленьня ў манастыр ёсьць добрыя і дастатковыя, але найбольшым і найлепшым з іх усіх ёсьць самое жаданьне сьледаваць за Хрыстом: «Ты-ж, ма-нах, раздумоўвай над прыказаньнямі і жыцьцём адзінага Хрыста, які ад нараджэньня аж да крыжа цярпеў непрыемнасьці, намовы, пагарду і раны дзеля цябе — і падрыхтуйся пераносіць цяжкасьці... Памятай, што ў пастрыжэньні тваей галавы ты носіш вобраз цярнёвага вянка Хрыстовага». Крыху далей Кірыл зноў вяртаецца да гэтай тэмы, падчыркваючы адначасова грамадзкі характар манашаскага прызваньня «Старайся стацца сынам Божым праз Хрыстовыя цярпеньні, каб ня толькі самому збавіцца, але таксама аздаравіць таго, хто папаўся сярод грахоўных разбойнікаў».

Паколькі мучанікі зьяўляюцца найбольш дасканалымі пасьлядоўнікамі Хрыста, дык манашаскае жыцьцё павінна быць прадаўжэньнем мучаніцтва: «Змагайся цярпліва, можна перанось ўсялякія нявыгоды, наследуючы мучанікаў, якія пралілі сваю кроў за Хрыста».³⁰

хаты, іншыя — палі, а ўсе апошнія — і гэта ёсьць найбольш цяжкім — адракліся сваей волі?». (гл. Migne, Patr. Gr., т. 99, б. 673).

³⁰ Сьв. Апанас Александрыйскі (296—373) расказвае, што сьв. Антон Вялікі вельмі хацеў мучаніцкай сьмерці і дзеля гэтага нават у часе апошняга вялі-

Паколькі манах прыносіць сябе ў ахвяру Богу і зьяўляецца паслядоўнікам Хрыста, дык пастрыжэньне ў манахі ёсць нечым вялікім і мае вартасць чуць не сьвятой тайны. Вось як напамінае аб гэтым Кірыл свайму духоўнаму сыну: «Памятай, што ты чуў прытвараім пастрыжэньні: Вось Хрыстос тут нябачана стаіць. Дык глядзі, каму ты даваў абяцаньні.³¹ Падумай толькі: ці-ж ты ня быў тады

кага прасьледу хрысьціянаў у 311 г. ён пакінуў пустыню і прыйшоў у Александрыю. Калі аднак ягонае жаданьне ня споўнілася, «ён вярнуўся ў сваю келью і там кожны дзень быў мучанікам свайго сумленьня, цэлы час змагаючыся за веру». (гл. St. Athanasius, Life of St. Anthony, transl. R. T. Mayer, London 1950, б. 60). Такім чынам думка, што манашкае жыццё ёсць прадаўжэньнем мучаніцтва, ёсць вельмі старая. Грэцкае слова «мартыс» мае два значэньні: мучанік і сьведка. Мучанікі сваёй крывёю сьведчаць аб іхняй непахіснай веры ў Хрыста. Манахі сьведчаць аб той самай веры ўсім спосабам свайго жыцця.

³¹ Вось што гаворыць сьв. Хвядос Пячэрскі (пам. 1074 г.): «Успомнім наш першы ўваход... Ці-ж мы тады, стоячы перед сьвятымі дзвярамі, не давалі абяцанняў перад відзімымі і нявідзімымі сьведкамі, быццам у дзень суду, і нават Бога самога прызывалі, кажучы: „Вось Хрыстос тут нябачана стаіць“? Дык памятай, каму ты даваў абяцаньні! Ніхто цябе да гэтага ня змушаў». (гл. И. А. Евсеев, Преподобный Феодосий Печерский и его поучения; у «Памятники древнерусской церковноучительной литературы», вып. I, СПб., 1894, бб. 36—37). Вывучаць, ці і насколькі тут быў уплыў сьв. Хвядора на сьв. Кірыла, выходзіць за рамкі гэтай працы, хоць няма

акружаны агнём страху Божага больш чым гара Сінайская; і ці-ж ня глыбей, чым на Дошках Закону, былі вырытыя Словам Божым абяцанні твае на цялесных дошках твайго сэрца? Уважай, каб ты не разбіў іх тваей дрэннай вераю!»

Сьледаваць за Хрыстом ня ёсць лёгка: чалавек без правадніка можа заблудзіцца, як жыды, якія асталіся на нейкі час без Майсея, калі той узыйшоў на гару, каб гутарыць з Богам: «Майсей, загадаўшы ўсім прабываць у чысьціні, узыйшоў на гару, куды сам Бог зыйшоў, акружыўшы гару агнём... І што-ж сталася ў міжчасе? Усе цуды, якія яны бачылі, ня збавілі слабавольных людзей ад згубы: яны прыйшлі да Аарона і пачалі прымушаць яго, каб даў ім бога: а калі іхняя воля была выкананая, дык селі есці і піць, аж пакуль агонь не загарэўся між імі і многія згінулі ад гневу Божага. І ўсе яны згінулі-б, калі-б Майсей ня стаў перад Ім у пакоры, просячы, каб Ён адварнуў свой гнеў і ня зьнішчыў іх, пакуль ня будзе зробленая арка завету». (Гл. Выхад разьдз. 32; таксама Пс. 105, 23-24).

сумліву, што сьв. Кірыл быў знаёмы з творамі гэтага вялікага ўкраінскага сьвятога. У кожным выпадку выказваньні Кірыла і Хвядоса паказваюць, якое вялікае значэньне яны прыдавалі чыну манашкага пастрыжэньня.

Манах, каб яго не спаткаў падобны лёс, павінен знайсці сабе духоўнага настаўніка — свайго Майсея — якому ён мусіць поўнасьцю даверыцца: «Пастарайся знайсці мужа, які мае ў сабе Духа Хрыстовага, упрыгожанага цнотамі, да якога ўсе маюць пашану і які ўсім сваім жыццём любіць Госпада больш за ўсё, ёсць паслухмяны ігумену, ня мае злосьці да іншых братоў, а таксама ведае добра сьвятыя пісаньні, пры помачы якіх ён можа накіроўваць да Бога тых, якія шукаюць неба. Такому перадай сябе, як Халеб Ісусу (Навіну), адсекшы сваю волю,³² каб быць табе чыстай сасудзінай, якая зьберагае ўсё добрае, што ў яе ўліваецца, аж пакуль ня станешся сьвятыняй Сьвятой Тройцы, паводле сказанага: Я і Айцец мой прыдзем і жыльлё зробім у табе (гл. Ян 14, 23)».³³

³² Выражэньне «адсячэньне сваей волі» спатыкаецца у сьв. Тодара Студыта.

³³ Сьвяты Васіль Вялікі (330—379) апісвае такім чынам выбар духоўнага настаўніка: «З вялікай развагай і асьцярожнасьцю пастарайся знайсці чалавека (манаха), які быў-бы для цябе пэўным правадніком у гэтым спосабе жыцьця і які ўмее кіраваць тымі, што імкнуцца да Бога. Ён павінен быць асобаю ўпрыгожанай цнотамі і сваімі ўчынкамі даваць доказы любові Бога, а таксама ведаць Сьвятыя Пісаньні. Ён павінен любіць адзіноту і ня любіць багацьцяў, быць у старане ад усякіх спрэчак, ціхі, дарагі Богу, прыцель беднасьці, спакойны, непамятлівы крыўдаў, а таксама даваць добры прыклад для

Кірыл добра ведаў усе — добрыя і заганыя — бакі манастырскага жыцця. У ягоных творах можна часта спаткаць перасцярогі супроць манахаў, якія «жывуць у манастыры бяз страху Божага, і думаюць толькі аб сваім жываце і аб вопратцы», а таксама «любяць сваё цела, часта мяняюць вопраткі, пад прэтэкстам сьвятаў ладзяць піры з папойкамі, зацягваюць зборы да позьняй пары і стараюцца мець сваю волю над зьверхнікамі». Замест гэтага ён дае сваім духоўным сынам рады падобныя да вось гэтай: «Будзь слаўны ня сьветлай вопраткай, але добрымі ўчынкамі»; або «Дзерава хваляць не за рост, але за плады. Таксама не манастыр робіць слаўнымі манахаў, але добрыя цноты манахаў робяць слаўным манастыр».

Гэта апошняя прыгожая думка знаходзіцца у «Прыповесьці аб бесклапотным цару», дзе, між іншым, ёсьць шмат цікавых выказаньняў адносна практычнай стараны жыцця ў манастыры.

ўсіх вакол яго. Ён павінен быць бяз ніякай пыхі ці гордасьці, недаступны для лісьлівых пахвалаў, мець цвёрды характар і ставіць Бога вышэй за ўсё. Калі ты знойдзеш такога чалавека, дык аддайся яму поўнасьцю, здушыўшы і выкінуўшы з сябе найменшы сьлед собскай волі, каб стацца табе чыстай сасудзінай, што зьберагае ўсё, што туды ўкладаецца, дзеля тваей большай пахвалы і славы». (гл. Migne, Patr. Graeca, т. 31, б. 631—32).

Так, паводле гэтага твору, законнае жыццё — гэта перадусім безустанная хвала Бога. У паясьненні прыповесці Кірыл кажа, што зара, якая ззяе з пачоры, ёсць «Бага-хвальная ахвяра, нязмоўкнае псаломскае пя-нянне алілуя; бо гаворыцца: Уночы ўздыміце рукі вашыя да сьвятых і благаславіце Госпа-да (гл. Пс. 133, 2); і яшчэ: Я ўстаў у поўнач, каб славіць Цябе (Пс. 118, 62)».

Жыццё ў манастыры ёсць уладжанае «паводле апостальскага абычаю: ніхто ня мае сваей волі, але ўсё ёсць агульнае.³⁴ Усе там ёсць пад адным ігуменам, злучаныя з ім духоўнымі жыламі, як члены цела з галавою».

Беднасьць зьяўляецца аднэй з галоўных адзнакаў манаха: «Усякая багатая вопратка і цялесныя ўпрыгожаньні ёсць чужымі для ігумена і для ўсяго манашаскага стану. Бо Хрыстос кажа, што тыя, якія носяць мяккія вопраткі, жывуць у царскіх харомах (гл. Мт. 1, 8). Затое манахі павінны быць апранутыя ў чысьціню, падпреразаныя праўдаю і ўпрыгожаныя пакораю».

Іншай неадлучнай спадарожніцай манаха ёсць памяць аб сьмерці. Яна ёсць ягонай жонкай, «якая сьпявае салодкую песню: голас радасьці і вясельля ў жыльлях праведнікаў (гл. Пс. 117, 15). Бо праведнікі вечна жы-

³⁴ Сьвяты Кірыл мае тут напэўна на ўвесе Ап. Дз. 4, 32.

вучь і іхняя нагорода ад Госпада (гл. Мудр. Сал. 5, 16). Сьмерць праведніку — супакой (гл. там-жа 3, 3). Багацтвы праходзяць — не аддавайце сэрца вашага ім (гл. Пс. 65, 11)».

Наагул жыццё манаха — гэта сталы высілак і праца над сабой: «(некаторыя) ... даўшы манастырскія абяцаньні, хочуць дасягнуць сьвятасьці, не стараючыся перамагчы сваіх слабасьцяў; хоць яны і чытаюць сьвятыя пісаньні, аднак думаюць, што Бог іх збавіць бяз высілку з іхняй стараны. Але мы не разумеем Паўла, які кажа: Бяз высілку ніхто ня можа атрымаць нагароды.³⁵ Тыя, што сьпяць, ня могуць перамагчы, а лянівныя ня могуць быць збаўленымі». Кірылу далей Кірылу кажа так: «Маючы такія абяцаньні, манахі, змагайцеся... Насьледуйце высілкі сьвятых айцоў і старайцеся пераўзыйсьці адзін другога ў плачы (за грахі), у трываньні, у малітвах, у паслугах... Уздыміце крыльлі вашага розуму і паляцім разам далёка ад згубнага граху. Возьмем страву з кнігаў сьвятых і скажам разам з Давідам: «Як салодкія паднябенню майму словы Твае, яны для вуснаў маіх салодшыя чым мёд». (Гл. Пс. 118, 103).

³⁵ Такого сказу няма у сьв. Паўла. Кірылу тут скарыстаў 2 Цім. 2, 5, зьмяняючы тэкст, каб надаць жаданае значэньне.

Можна выдацца дзіўным, што, паставіўшы такія высокія вымаганьні для манахаў, Кірыл уважаў законнае жыцьцё лёгкаім: «Забудзься аб земскіх рэчах і прымай лёгка хлеб, як манну, з рукі кельяра і еш». Напэўна ён хацеў сказаць, што манах, даўшы абяцаньне паслушэньства, гэтым самым асвабадзіўся ад клопатаў штодзённага жыцьця.

Сьвяты Кірыл шматразова напамінаў сваім вучням аб патрэбе пакоры. З другой стараны ён уважаў, што манахам, верным свайму прызываньню, належыцца ад іншых пашана: «Нутраныя цноты сьвятых манахаў зьзяюць ясьней, чым сьвецкая слава, і дзеля гэтага магутныя гэтага сьвету схіляюць свае галовы перад імі і аддаюць ім пашану, якая належыцца тым, што дагадзілі Богу».

Вось галоўныя думкі сьв. Кірыла аб законным жыцьці. Прыблізна сто гадоў раней вялікі украінскі сьвяты, Хвядос Пячэрскі, даваў кароткія павучэньні на розныя аддзельныя тэмы для манахаў Кіева-Пячэрскай Лаўры, дзе ён быў першым ігуменам. Некалькі гэтых павучэньняў захавалася да сьняняшняга дня і яны захапляюць чытача сваёй прастатой і сапраўды евангельскім духам, якім яны прасякнуты. У сьвятога Кірыла Тураўскага назіраецца нешта іншае. Тут ужо не кароткія павучэньні на паасобныя тэмы, але спроба — першая ў усходняславян-

скай рэлігійнай літаратуры — сыстэматычнага падручніка манастырскай асцэтыкі.

Асцэтычныя творы сьв. Кірыла сьведчаць вымоўна аб глыбокай духовасьці аўтара. Сяньня шмат каму ягоны падыход можа выдацца збыт срогім, асабліва ягонае вымаганьне безумоўнага паслушэнства, «адсячэньня» собскай волі. Можна таксама сказаць, што пачуцьцё страху Божага ў Кірыла часта пераважае над пачуцьцём любові. У гэтым аднак ён быў толькі пасьялядоўнікам традыцыйнай бізантыйскай духовасьці, як можна пераканацца, параўнаўшы ягоныя творы з творамі вялікіх грэцкіх асцэтычных пісьменьнікаў. Асабліва шмат Кірыл заўдзячае сьв. Тодару Студыту, чые манастырскія правілы былі ў тым часе прынятыя ўсімі ўсходняславянскімі манастырамі. Гэтыя правілы сьв. Тодар напісаў у пачатку 9-га стаг. для Студыйскага манастыра ў Канстантынопалі, дзе ён быў ігуменам. Яны адзначаліся якраз вымаганьнямі срогай, хоць разумнай, дысцыпліны і безумоўнага паслушэнства. Акрамя Тодара Студыта, сярод усходніх славянаў у канцы 11-га ці пачатку 12-га стагодзьдзяў былі ведамыя таксама асцэтычныя творы сьв. Васіля Вялікага і Яна Лесьцьвеньніка. Дык ня дзіва, што творы гэтых трох вялікіх усходніх духоўных настаўнікаў мелі, пасрэдна ці беспасрэдна, вялікі ўплыў на сьв. Кірыла Тураўскага.

Сам сьв. Кірыл ня мае прэтэнсіяў да арыгінальнасьці, як ён прызнаецца ў канцы свайго «Сказу аб манашаскім стане»: «Гэтыя словы я напісаў не ад сябе ,але з кнігаў. А калі хто інакш вытлумачыць, дык спрачацца ня будзем. Мы-ж не жняцы, але коласазьбірацелі, і ня хітрыя ў кнігах. Мы грубыя слугі і больш за ўсё патрабуем вашых айцоўскіх малітваў у Хрысьце Ісусе Госпадзе Нашым, якому хай будзе слава разам з Айцом і Сьвятым Духам цяпер і заўсёды і на векі вечныя. Амінь».

Ня гледзячы аднак на гэтыя пакорныя запрачваньні, асцэтычныя творы сьв. Кірыла, асабліва ягоны «Сказ аб манашаскім жыцьці», маюць дастаткова арыгінальнасьці і цікавасьці, каб запэўніць іхняму аўтару пачэснае месца сярод усходніх духовых пісьменьнікаў. Яны ня страцілі сваей вартасьці да сянняшняга дня і могуць быць карыснымі асабліва для тых, якія, паводле словаў сьвятога, «шукаюць неба».

III

ПЯВЕЦ БОЖАГА МІЛАСЭРДЗЯ

Духовы воблік сьвятога Кірыла нідзе ня выступае так ясна, як у ягоных малітвах, якія без сумніву зьяўляюцца ягонымі най-лепшымі творамі. Сярод іх на асаблівую ўвагу заслугоўваюць штодзённыя малітвы. Усяго іх налічваецца трыццаць, па чатыры і больш на кожны дзень тыдня.³⁶ Першапачаткова яны былі напэўна прызначаныя для прыватнага ўжытку манахаў у перапынках між рознымі царкоўнымі службаі. Усе носяць пакутны характар. Галоўнай думкай у іх ёсць вобраз чалавека, які стаіць у ўсей сваёй грэшнай нагаце перад Тварцом і ня мае

³⁶ Гэтыя малітвы носяць звычайна назоў «малітваў на ўвесь тыдзень». Ня гледзячы на іхні прыватны характар, Кірыл прытрымоўваецца ў малітвах літургічнага назначэння днёў, як гэта практыкуецца у Бізантыйскім абрадзе. Такім чынам панядзелак пачынаецца малітваю да ангелаў, аўторак — да сьв. Яна Хрысьціцеля, чацьвер — да сьв. апосталаў, субота — да ўсіх сьвятых. У малітвах у сераду ўслаўляецца асабліва Найсьвяцейшая Багародзіца, а ў пятніцу ўспамінаецца мука і крыжовая сьмерць Ісуса Хрыста.

ніякай надзеі на збаўленьне, акрамя Божага міласэрдзя. Разумеючы аднак, што няўдзячныя ня могуць чуць жалю за свае грахі, Кірыл звычайна пачынае малітву ад услаўленьня Божай велічы і Ягонай бесканечнай дабраты:

«Слава Табе, Хрысьце Божа мой, за тое, што Ты ўдастоіў мяне бачыць дзень Твайго слаўнага зьмёртвыхустаньня, у якім Ты вызваліў душы праведных, зьвязаных у пекле. Гэтага вызваленьня жадаю і я, Уладару мой: выбаў мяне, зьвязанага шматлікімі грахамі, і зрабі, каб у пацямнелай маеі душы зазьзяла сьвятло Тваеі ласкі. Я ведаю Твае нязлічоныя шчадроты і Тваю нявымоўную любоў да людзей: Ты прывёў мяне з нябыцьця да існаваньня і ўпрыгожыў падабенствам Твайго вобразу; Ты ўзвысіў мяне вышэй за іншыя зямныя істоты, даўшы мне мову і розум, і паставіў мяне ўладаром усяго стварэньня; ведаючы ўсе дні майго жыцьця, Ты апекаваўся мною ад майго дзяцінства, каб я мог быць збаўленым і стацца сябрам слаўнага чыну Тваіх ангелаў». (Нядзеля раніцай).

А вось яшчэ прыклад:

«Што Табе дам, Госпадзе Ісусе Хрысьце, Сыне Божы, за ўсё, што Ты зрабіў для людскога роду? Якую адплату ахвярую Табе за Тваю дабрату? Ні неба, ні зямля ня могуць прынесці Табе дастойных дароў. Ты сам захацеў прыйсьці на зямлю, каб збавіць грэш-

нікаў. Будучы бесцялесным, Ты прыняў цела дзеля нас і дабравольна стаўся бедным, будучы багатым». (Пятніца пасыля часоў).

Усьведаміўшы сабе такім чынам Божую дабрату, перад вачыма грэшніка з тым большай сілай паўстае веліч ягоных праступкаў і няўдзячнасці:

«Я-ж, няшчасны, усімі маімі помысламі гнаўся за цялеснымі прыемнасцямі і, уваліўшыся ў гной грахоў, зрабіў сябе чужым для Тваей ласкі. Будучы Тваім сынам цераз нараджэнне ў духоўнай купелі, я стаўся нявольнікам граху. Дзеля гэтага я ўздыхаю ад глыбіні сэрца і, хворы душою, увесь занемаю, размышляючы аб судной часіне. Як я там буду захоўвацца, што скажу аб маіх грахах і які адказ мне будзе ад Судзьдзі? Дзе я скрыю безьліч маіх праступстваў? Я ня маю нікога, хто-б дапамог і выбавіў мяне. Што мне рабіць, Госпадзе мой, Госпадзе! Ня ведаю, да каго звярнуцца, просячы аб збаўленьні маея душы». (Нядзеля раніцай).

Бязьмерны сум адчуваецца ў наступным прачулым лірычным апісаньні стану грэшніка:

«Я зышоў з праўдзівага шляху, які вядзе ў жыцьцё, і ўхіліўся ў пустыню асалодаў. Я ўграз у балоце маіх дрэнных учынкаў і стаўся ўвесь паранены цернямі беззаконьня. Вораг, бачачы мяне ў такім годным жалю стане,

у яшчэ горшых брыдотах хоча ўтапіць маю
няшчасную душу». (Серада вечарам).

Аднак няма прычыны для распачы: Бог
ёсць літасьцівы і ня хоча сьмерці грэшніка.
Ён ніколі не адкідае таго, хто прыходзіць да
Яго з пакорным сэрцам. Дзеля гэтага грэш-
нік шукае прытулку ў Бога. Ён нават сьцьвяр-
джае з пэўнай доляй справядлівай гордасьці,
што хоць ён і саграшыў бяз ліку, аднак ні-
колі ня ўзьняў рук да чужога бога і ня стра-
ціў надзеі ў Божае міласэрдзе:

«Ня дай мне згінуць да канца, Ісусе —
салодкае імя, — Ты, які стварыў мяне з зям-
лі і даў мне жыцьцё! Глянь на маю пакору:
хоць я і саграшыў бяз ліку, але ніколі ня
ўзьняў рук маіх да чужога бога і ня ўсумніў-
ся, ведаючы Тваю любоў да грэшнікаў. Я раз-
мышляю аб Давідзе: ён, будучы царом, упаў
у прорву грэшных пажаданьняў і зрабіў за-
бойства, але, пакаяўшыся перад Табою —
Богам і Тварцом, — ён аказаўся дастойным
Твайго міласэрдзя». (Нядзеля раніцай).

Такім чынам прыклад Давіда і іншых ста-
разапаветных сьвятых, якія цераз пакуту
атрымалі адпушчэньне грахоў, дадае надзеі
грэшніку. Часамі ў Кірыла вырываецца га-
рачы гімн у чэсьць пакуты, якая адчыняе
дзьверы Божага міласэрдзя:

«Да каго я прыбегну, просячы збаўленьня,
як не да Цябе, мой Стварыццелю? Я ведаю
Тваё доўгацярпеньне і Тваю сапраўдную лю-

боў да людзей. Хто можа выказаць усе цуды зробленыя Табою адвеку і дастойна усхваляць Тваё міласэрдзе? Ты ня радуешся з сьмерці грэшніка, але цешышся з ягонага навароту да жыцця. Дзеля гэтага ад пачатку Ты нам паказаў вобразы пакаяння: Ты злітаваўся над Ізраілем, які пакаяўся, прагнаваўшы Цябе ў пустыні; Ты збавіў Ніневіцянаў, асвабодзіў ад путаў Манасію, і Езакію вярнуў ад сьмерці да жыцця. Што-ж ёсць большым ад пакуты, так прыемнай Твайму Духу? Уся праўда людзкая ёсць як павучінне, што лёгка разьдзіраецца. Хто можа пахваліцца перад Табою, што ён мае праведнае сэрца, або што ён чысты ад граху? Фарысэй праведны, пахваліўшыся, быў асуджаны. Я-ж няшчасны, абняты безлікам злых грахоў, што зраблю? У якую бездань укіну сябе? О сіла сьлёзаў, о салодкая пакута, дзеля якой Ты асьвяціў Давіда і зрабіў яго прарокам, апраўдаў мытара, грэшніцу ачысьціў і блуднага сына, з радасьцю спаткаўшы, зрабіў удзельнікам Твайго Боскага банкету-». (Пятніца раніцай).

Вялікай пацехаю для грэшніка ёсць тое, што ён не адзін, але мае шмат магутных прыцеляў і апакуноў: ангелаў, сьвятых, апосталаў і, передусім, Найсьвяцейшую Багародзіцу. Сьвяты Кірыл асабліва ўсхваляе Яе, «у чыёй моцы ёсць усё збаўленьне»:

«Надзея ўсіх канцоў зямлі, Найсвятэйшая Багародзіца, ангелаў вялікае ўздзіўленьне, прарокаў ўзвышанае прапаведаньне, апосталаў хвала, мучанікаў цвёрдае ўмацаваньне, сьвяціцеляў выдатнае ўпрыгожаньне, князёў непераможная дзяржава, царкваў чэсная краса, манахаў сьвятая надзея, постніцаў непарушная моц, верных цвёрдая абарона, лёгкае выздараўленьне хворых, добрая настаўніца для заблудзіўшых, хуткая заступніца ў бядзе, для ненавідзімых поўная любові пацеха, карміцелька сіротаў, ціхая радасьць матак, павучэньне ў мудрасьці для маленькіх, спакойная прыстань для тых, што плаваюць, лёгка праход для падарожных, для спрацаваных добры супакой, невычэрпае багацьце бедных, пакроў і уцечка для пакрыўджаных, пацяшэньне сумных, прымірэньне з Богам для грэшнікаў, надзейная абарона ўсіх хрысьціянаў і ведамае збаўленьне для ўсяго сьвету... Усхваляю Цябе ангельскім прывітаньнем: радуйся, поўная ласкі Дзева, Маці Багародзіца, зямное неба, адухаўлёная царква, прасторны харом, селішча Бога неўмясьцімага, сьветлы ліхтар, хутчэйшая за маланку памочніца, зорка незаходная, чаша, што мае ў сабе віно збаўленьня; купеля, што абмывае грахі; узвышэньне роду людзкога, трон хлеба жыцьця, Маці Хрыста Бога нашага! Малі Яго, каб Тваім заступніцтвам, выба-

віў мяне ад вечнае мукі цяпер і заўсёды і на веці вечныя. Амінь». (Серада раніцай).

А вось як Кірыл зьвяртаецца да сьвятога Апостала Пятра:

«Сьвяты Пятро — першапрастоольны, цьвёрды камень веры, непарушная аснова царквы, пастыр разумнага стада Хрыстовага, ключар каралеўства нябеснага, лоўца ў глыбіні, якая пераходзіць ўсякае ўяўленьне! Малю цябе, уседастойны: зрабі ,каб абняла мяне Боская сетка, і выпцягні мяне з згубнай глыбіні. Я ведаю цябе, што ты атрымаў ад Бога ўладу зьвязваць і разьвязваць: разьвяжы, прашу, мяне зьвязанага грэшнымі путамі і пакажы міласэрдзе тваё на мне, убогім тваім слуге. Ажыві маю пакорную душу, як некалі ты падняў з мёртвых Тавіту; пастаў мяне на добры шлях, як некалі ты паставіў з пасьцелі кульгавага у Красных Варотах. Ты ценям сваім праганяў немачы і хваробы: хай падзе на мяне цень тваей дабраты, што праганяе духовыя хваробы і цялесныя слабасьці. Ты ўсё можаш, сьвяты, сілаю Хрыста, дзеля Якога ты пакінуў усё і, палюбіўшы Яго, пайшоў услед за ягонымі стапамі, і за Ягонае сьвятое Імя насіў путы. Памаліся да Яго за мяне няшчаснага, каб я мог выбавіцца тваімі малітвамі ад усякага зла». (Чацьвер раніцай).

Такім чынам, ня глядзячы на пакутны характар малітваў сьвятога Кірыла, у іх адсут-

нічае дух безнадзейнасьці і распачы. Наадварот, яны поўныя хрысьціянскага аптымізму, які мае сваю аснову ў цвёрдай веры ў бесканечнае Божае міласердзе. Дзеля гэтага глыбокі і шчыры жаль за грахі ёсьць зладжаны ціхай духовай радасьцю. Гэтая радасьць выліваецца часамі ў натхнёную песьню хвалы Богу, як у гэтай кароткай малітве:

«Зрабі мяне дастойным, Госпадзе, убачыць ранішнюю зару і сонца і, пры Тваея дапамозе, захавацца ад грэху; і дай, каб я мог славіць, Уладару, Тваю Дабрату. Ты стварыў увесь гэты прыгожы сьвет на службу для нас грэшнікаў: зрабі і мяне дастойным гэтых Тваіх дараў. Малюся Табе, літасьцівы Госпадзе, дай, каб адзін дзень я мог аглядаць вечны, безканечны і нязынішчальны сьвет Твайго Вобліку. Цяпер-жа, падбадзёраны ласкаю Тваею і ўзрадаваны Тваім міласердзем, усклікаю: слава Табе, сьвятая, адзінасутная, неразъдзельная і жыватворчая Тройца, Ойча, Сыне і Сьвяты Душа, цяпер і заўсёды і на векі вякоў. Амінь». (Субота вечарам).³⁷

³⁷ Акрамя штодзённых малітваў, Кірылу прыпісваецца таксама некалькі «штодзённых вызнаньняў грахоў і памінаньняў» і «малітва на ісьход душы». Некаторыя дасьледчыкі аднак сумняюцца ў аўтэнтчнасьці гэтых твораў. Вось для прыкладу вынітак з аднаго такога «вызнаньня і памінаньня»: «Спасі, Госпадзе, і зьлітуйся над тымі, што ненавідзяць і крыўдзяць мяне, чуюць да мяне варожасьць

Каноны сьвятога Кірыла складаюць асобную групу ягонай гімнаграфічнай творчасьці. У адрозьненне ад малітваў, яны зьяўляюцца творамі літургічнымі, прызначанымі для агульна-царкоўных службаў Божых.

Канон — гэта даволі складаны рэлігійны паэтычны твор, які паявіўся ў бізантыйскім абрадзе ў пачатку 8-га стаг. Першым тварцом канонаў лічыцца сьв. Андрэй Крыцкі (660—740). Ягоны «Вялікі Канон», які вызначаецца сваім выбітна пакутным характарам і церазмернай даўжынёй, да гэтага часу сьпяваецца на ранішняй службе (утрані) ў пяты чацьвер Вялікага Посту.

Поўны канон складаецца з дзевяці песьняў, кожная з якіх мае чатыры, пяць або больш зваротак (трапароў). Спачатку каноны сьпяваліся толькі ў часе ранішняй службы (утрані) і песьні канону чаргаваліся з песьнямі з Сьвятога Пісьма, якія былі складовымі часткамі гэтай службы. Першая зваротка

і робяць мне ўсякія прыкрасьці, а таксама тых, якія зьнеслаўляюць і абмаўляюць мяне. Няхай ніхто з іх не пацярпіць дзеля мяне недастойнага ніякім чынам ні ў цяперашнім веку, ні ў будучым, але Ты, Усядобры, ачысьці іх Тваім міласэрдзем і пакрый Тваёю ласкаю». Калі-б гэтая кароценькая малітва сталася штодзённаю малітваю ўсіх хрысьціянаў, дык напэўна сьвет быў-бы лепшым месцам для жыцьця, чым ён ёсьць цяпер.

кожнай песьні канону — гэтак званы ірмас — павінна была служыць пераходам ад тэмы адпаведнай песьні з сьв. Пісьма да тэмы канону. Паколькі гэтыя дзьве тэмы звычайна ня былі звязаныя з сабою, дык зрабіць такі пераход ня было лёгкай справаю. Толькі вялікія мастакі слова маглі разьвязаць гэтае пытаньне шчасліва і ўнікнуць штучнасьці.

З двух канонаў сьв. Кірыла, якія захава-ліся да сьняняшняга дня, найбольш цікавым зьяўляецца ягоны «Канон Малёбны». Пакутны дух гэтага твору робіць яго асабліва прыдатным да Вялікапостных службаў. Вось першая песня канону ў цэласьці:

«Ірмас.³⁸ Успамінаючы правіцу Майсея, уцякай, душа, з грэшнага Ягіпту, адкінуўшы няволю духовага Фараона, і, зрабіўшы крыж тваей падпай, перайдзі пакорна мора пажаданьняў, усклікаючы: пьем песню Госпаду, бо ён слаўны назьдзіў.

Я сам віну сябе ў злых маіх учынках, якімі я ўгнавіў Хрыста, пераступіўшы ягоныя прыказаньні. Сяня-ж перадаю на пісьме ўсе мае думкі, словы і бясчынствы, усе маў агідныя бяспраўствы, каб сьвет пачуў аб іх.

³⁸ Каноны звычайна сьпяваюцца на адзін з васьмі літургічных тонаў ведаемых у бізантыйскай царкоўнай музыцы. Канон Малёбны сьв. Кірыла сьпяваецца на тон пяты.

Як доўга, бедная мая душа, ты будзеш спутана цялеснымі асалодамі, крыўдамі, бязьлітасьцю, гордасьцю і п'янствам. Гэта ўсё варожыя пасткі, якія зьвядуць цябе жывую ў пекла. лепш, пакаяўшыся, усклікні: О Хрысьце мой! Разарві мае грэшныя путы і збаў мяне!

Цябе нязмоўкна хваляць вогненнымі галасамі войскі серафімаў, Найсьвяцейшая Тройца, Стварыцель усяго сьвету. І я прыбягаю да Цябе, просячы адпушчэньня маіх многіх грахоў. О Літасьцівы Стварыцелю: збаў мяне хоць у апошнюю хвіліну.

Як неразумныя дзевы, я ня маю лямпы пакаяньня і не запасься аліваю міласердзя, і таму дарэмна стукаю ў зачыненыя дзьверы. О Маці Божая, Ты збаў ад мукі маю няшчасную душу».

Пераход ад тэмы 1-шай песьні сьв. Пісьма (Выхад 15, 1-19) да тэмы канону ў ірмасе Кірыл зрабіў пры помачы прыраўнаньня ўцечкі душы ад грэху, да ўцечкі жыдоў з Ягіпту. Перадапошняя зваротка ёсьць у гонар Сьвятой Тройцы, а апошняя — ў чэсьць Багародзіцы. Гэты парадак захаваны ў ўсіх песьнях канону.

Ірмас другой песьні гучыць так:

«Пачуй, неба, сказаў Майсей, напісаўшы другі завет для тых, што пераступілі першы. Зразумей, душа, свой упадак: Бог

справядлівы, Ён судзіць праведна і дае кожнаму паводле ягоных учынкаў».

Адпаведнай песняй сьв. Пісьма ёсьць Песьня Майсея ў Другазаконьні (Др. Зак. 32, 1-43). Вось яе пачатак: «Слухай, неба, я буду гаварыць; слухай, земля, словы вуснаў маіх... Імя Госпада праслаўлю: дайце славу Богу... Ён — цьвярдзіня.. Ён праведны і справядлівы. Але яны (г. зн. жыды) разбэсьціліся перад Ім, яны ня дзеці Ягоныя, род лянiвы і разбэшчаны». (Др. Зак. 32, 1-5).

Трэці ірмас зьвязвае канон з песняй Анны, маткі прарока Самуіла (1 Царств. 2, 1-10). Анна была бязьдзетнаю. Бог аднак пачуў яе малітву і даў ей сына, якога яна, паводле абяцання, ахвяравала Госпаду. Прынёсшы сына ў сьвятыню, Анна засьпявала хвалебную песню, ў якой, між іншым, усьляўляецца Божая магутнасьць: «Ніхто не сьвяты, акрамя Госпада; няма іншага (бога), акрамя Цябе, і няма цьвярдзіні, акрамя Бога нашага . . . сытыя працуюць бяз хлеба і галодныя адпачываюць; нават бязплодная родзіць сем разоў, а шматдзетная занемагае. Гасподзь усьмяротлівае і ажыўляе, зводіць уніз і ўзвышае» (1 Царств. 2, 2 і 5-6). Вобраз бяздзетнай Анны наводзіць нашага сьвятога на думку аб сваей душы, якая сталася бязплоднай, дзякуючы грахам. Ён просіць Бога, каб Той у сваей магутнасьці зрабіў яе зноў пладавітай:

«Ты, Божа, будучы ўсемагутным, зрабі зноў дабраплоднымі маю зьняможаную грахамі душу і маё апусьцелае сэрца: у пако-ры духу прыношу Табе гэтую малітву».

Гэтых прыкладаў досыць, каб паказаць, як Кірыл умёў па мастацку павязаць Біблійныя тэмы з тэмаю свайго канону. Наагул ягоны канон — як і ўсе іншыя творы, — ёсьць перапоўнены біблійнымі і евангельскімі вобразамі. Так, у прыведзенай вышэй апошняй зваротцы першай песьні, Кірыл выкарыстоўвае прыповесьць аб мудрых і неразумных дзевах (Мт. 25, 1-12). Лёс старазапаветнага Лямеха (Быцьцё 4, 23-24) дае яму повад да размышляньня над собскімі учынкамі.

«Як Лямех, вызнаю перад усімі мае грахі, а злых абычаяў маіх не пакідаю. Гора мне няшчаснаму, дастойнаму ўсіх мукаў».

У іншым месцы Кірыл прыраўноўвае грэшніка да згубленай драхмы (Лк. 15, 8-9):

«Ты, Хрысьце, ёсьць вельмі літасьцівы і не жадаеш сьмерці грэшніка: запалі ліхтар Твайго міласэрдыя і знайдзі мяне — Тваю драхму, — і, пазваўшы сывятых суседзяў, зрабі вясельле для ўсіх ангелаў і людзей».

Паводле свайго духу Малібны Канон сьв. Кірыла ёсьць вельмі блізкі да ягоных малітваў. Адчуваецца моцны ўплыў Вялікага Канону сьв. Андрэя Крыцкага, — асаб-

ліва ў выкарыстоўваньні біблейскіх вобразаў, — а таксама вялікапостных канонаў сьв. Тодара Студыта.³⁹

³⁹ Другім ведамым канонам сьв. Кірыла ёсьць канон у гонар сьв. Ольгі, бабкі сьв. Ўладзіміра, якая прыняла Хрысьціянства ў 954 г. Рукапіс канону быў знойдзены і ўпершыню апублікаваны Нікольскім у 1907 г. (Никольский, ор. сіт. бб. 88-94). Ерэмін уважае, што няма прычыны сумнявацца ў аўтэнтчнасьці твору (Еремін, ор. сіт. б. 364). Магчыма Кірыл напісаў гэты канон з нагоды залічэньня Ольгі да ліку сьвятых і такім чынам ён нам дае прыблізную дату ейнае кананізацыі. Як трэба было спадзявацца, тон канону ёсьць урачысты і радасны, хоць з мастацкага пункту гледжаньня ён слабейшы за Канон Малёбны. Вось ягоная першая песьня:

Ірмас. «Гордага Фараона з зброяю і коньнікамі Ты патапіў, а Ізаіля ўславіў і, правёўшы, па сушы, збавіў. Пяем песьню Хрысту, бо Ён слаўны назьдзіў.

Ты — наша веліч і слава, Ольга багамудрая: табою мы вызваліліся ад ідальскай спакусы. Сяньня маліся за род і людзей, якіх ты прывяла да Бога. Пяем песьню Хрысту, бо Ён слаўны назьдзіў.

Пышлівага чорта ты з Русі прагнала і бязчэсныя ідалы разрушыла, і ўсіх людзей ад беззаконьня вызваліла, мудра навучаючы іх. Пяем песьню Хрысту, бо Ён слаўны назьдзіў.

Цемру грахоўную ты хростам абмыла і, адкінуўшы тленную нячыстасьць, Хрыста палюбіла: будучы цяпер разам з Ім, маліся за тых, якія вераю славяць цябе.

Ісаіа Цябе жэзлам называе, Давід — тронам, Авакум — пакрытаю гарою, Майсей — кустом вогненным: мы-ж Цябе называем Багародзіцай».

Калі судзіць аб вартасці малітвы паводле ейнае здольнасці парушаць людзкія сэрцы і накіроўваць думкі да Бога, дык трэба сказаць, што малітвы і канон сьв. Кірыла маюць гэтыя якасці ў найвышэйшай ступені. Яны вызначаюцца глыбінёй і шчырасцю рэлігійных пачуццяў. Іхнія высокія мастацкія вартасці паказваюць, што аўтар меў немалыя паэтычныя здольнасці. Гэта асабліва відаць у Малебным Каноне. Дзеля гэтага сьв. Кірылу Тураўскаму справядліва належыцца гонар быць першым і найвялікшым з усіх беларускіх старажытных паэтаў.

Высокія духоўныя і мастацкія якасці малітваў і канонаў сьв. Кірыла былі прызнаныя ўсімі, хто меў нагоду пазнаёміцца з імі бліжэй. Нават Галубінскі, звычайна вельмі скупы на пахвалы, прызнае, што «адносна малітваў Кірыла Тураўскага, дык яны прадстаўляюць сабою надзвычай добрыя аратарскія творы, якія з усёй справядлівасцю павінны заняць месца сярод найлепшых малітваў грэцкіх аўтараў».⁴⁰ Япіскап Макары ака-

У аднэй з версіяў жыцця сьв. Кірыла ў Пралёгу ўспамінаецца яшчэ ягоны «Вялікі Пакаянны Канон Госпаду паводле літараў альфавату» (гл. Творения, б. 296). Тэкст гэтага твору аднак не захаваўся.

⁴⁰ Гл. Е. Е. Голубинский, История Русской Церкви, том I, поэтом I, Масква 1901, б. 841.

заўся больш шчодрым у сваіх пахвалах: «Паводля стылю і зместу, як канон, так і малітвы павінны быць залічаныя да найлепшых твораў гэтага роду, якія толькі існуюць у Праваслаўнай Царкве».⁴¹ На Беларусі малітвы сьв. Кірыла былі настолькі папулярнымі, што ў канцы 16-га і першай палове 17-га стагодзьдзяў яны выдаваліся некалькі разоў друкам разам з выбранымі малітвамі розных грэцкіх Айцоў Царквы.⁴²

Хоць, як ужо было сказана раней, малітвы сьв. Кірыла і ягоны канон ёсьць пакутныя па свайму зместу, аднак у іх усюды выступае бесканечнае міласэрдзе Божае і Ягоная любоў да людзей, якія, як дзьве зоркі, зьзяюць сьвятлом надзеі для грэшніка і не даюць яму ўпасьці ў роспач. Дзеля гэтага мы можам назваць сьвятога Кірыла Тураўскага «Пяўцом Божага Міласэрдзя».

⁴¹ Гл. Макарий, Святый Кирилл еп. Туровский, как писатель. Исторические Чтения по языку и словесности Имп. Ак. Наук, Пецарбург 1857, б. 165.

⁴² Вось поўны назоў кнігі ў тлумачэньні на сучасную беларускую мову: «Малітвы штодзённых многіх сьвятых айцоў і настаўнікаў Царквы Хрыстовай, выбраныя ў кароткасьці з грэцкага пісьма; і іншыя малітвы на ўвесь тыдзень сьвятога манаха Кірыла». Кніга вышла ў Вільні і мела некалькі выданьняў.

IV.

ЗАЛАТАВУСНЫ

З усіх твораў сьвятога Кірыла найбольш ведамымі зьяўляюцца ягоныя казаньні. Яны Захаваліся ў вялікай колькасьці сьпіскаў, некаторыя з якіх паходзяць з XIII-га стагоддзя. Гэта адно сьведчыць ужо аб вялікай папулярнасьці твораў. Сам лік казаньняў ёсьць аднак невялікі. Сяньня ведамыя толькі восем казаньняў, якія без сумніву належаць праму сьвятога Кірыла. Вось яны: казаньне⁴³ на Вербную нядзелю, на Вялікдзень, на нядзелю сьв. Тамаша (першая нядзеля пасля Вялікадня), на нядзелю Міраносіцаў і Язэпа Арыматэйскага (другая нядзеля пасля Вялікадня), на нядзелю расслабленага (трэцяя нядзеля пасля Вялікадня), на нядзелю сьлепа-народжанага (пятая нядзеля пасля Вялікадня), на Узьнясеньне і на нядзелю Сьвятых Айцоў (шостая нядзеля пасля Вялікадня).

Такім чынам усе казаньні сьвятога Кірыла прыпадаюць на вялікодны перыяд, гэта значыць на найбольш урачысты час у літургічным календары. Вялікдзень зьяўляецца

⁴³ У старабеларускай мове казаньні называліся «словамі».

найвялікшым хрысьціянскім сьвятам. У Вербную нядзелю, а таксама ў нядзелі, якія беспасрэдна сьледуюць за Вялікаднем, Царква ў бізантыйскім абрадзе ўспамінае падзеі з жыцьця Ісуса Хрыста, дзе Ягоная боскасьць праявілася з найбольшай сілаю. Нядзеля Сьвятых Айцоў зьяўляецца быццам завяршэньнем гэтага круга, бо ў гэты дзень сьвятуецца памяць першага Агульнага Сабору ў Нікеі (325 г.), які супраць ерасі Арыя пацьвердзіў веру ў тое, што Хрыстос зьяўляецца Сынам Божым і сапраўдным Богам.

Як можна было спадзявацца, казаньні Кірыла, як і самыя сьвяты,носяць радасны і ўрачысты характар. Аўтар паставіў сабе за мэту «усхваліць», «уславіць», «узвялічыць» сьвята.

Казаньні былі напісаныя без сумніву ў тым самым годзе. Адносна часу пэўнае паняцьце дае казаньне аб расслабленым, у канцы якога Кірыл кажа: «Гора таму, хто грэшыць пасья прыняцьця духоўнага стану — гэта значыць пасья манаства і сьвятарства, — а нават самому япіскапу, які не баіцца Бога...». Тут напэўна намёк на справу Тодарца і таму гэтае і ўсе іншыя казаньні былі напісаныя не пазьней, чым у 1169 годзе.

Кожнае казаньне сьвятога Кірыла складаецца з трох частак: уступ; аснаўная частка, якая звычайна зьяўляецца паясьненьнем і

разьвіцьцём евангельскай тэмы; і заканчэньне.

Уступ звычайна ёсьць вельмі кароткі. Ягоным заданьнем было зацікавіць слухачоў, звярнуць іхнюю ўвагу на тэму казаньня і даць аснову да разьвіцьця гэтай тэмы ў наступнай частцы, не апырэджваючы аднак яе.

У нядзелю Тамаша Кірыл пачынае казаньне такім чынам:

«Дзеля ўсхвалення гэтага сьвята Царква патрабуе вялікага настаўніка і мудрага прамоўцу. Мы-ж бедныя словам і мутныя розумам і ня маем боскага агню для складаньня словаў карысных для душы; аднак дзеля любові да братоў, якія тут ёсьць з намі, пастаераемся сказаць што-небудзь карыснае аб абнаўленьні Хрыстовага уваскрасеньня».

А вось уступ да казаньня ў нядзелю сьлепанароджанага:

«Міласэрдзе Божае і чалавекалюбства Госпада нашага Ісуса Хрыста, і ласку Духа Сьвятога, дараваную шчодро людзкому роду, прапаведую вам, браты, добрыя хрысталюбівыя слухачы, дзеці Царквы, сыны сьвятла, прычаснікі царства нябеснага. Аднак не ад свайго сэрца кажам гэтыя словы, — у грэшнай душы ня родзіцца ні добрая справа, ні слова карыснае, — але расказваем тое, што мы ўзялі з чытанага сяньня евангелья Яна Багаслова, сьведкі цудаў Хрыстовых».

На Узнясенне Господа Нашага Ісуса Хрыста аўтар, быццам няпэўны ў сваіх сілах, просіць прарока Захара памагчы яму ўславіць так вялікае сьвята:

«Прыдзі сяньня духам, сьвяты прароча Захар, даючы пачатак нашаму казаньню ад тваіх прароцтваў аб узнясенні на неба Госпада Бога і Збаўцы нашага Ісуса Хрыста! Бо ты-ж паказаў нам гэта не ў прыповесці, але яўна, кажучы: Вось Бог наш ідзе у славе, ад бітвы войска свайго, і ўсе сьвятыя з Ім; і стануць ногі Яго на гары Аліўкавай, проста на ўсход ад Ерузаліму.⁴⁴ Хочам і ўсё апошняе ад цябе даведацца...»

Абудзіўшы зацікаўленьне слухачоў, Кірыл пераходзіў да галоўнай часткі казаньня. Звычайна тэмаю служыла евангелье дня. Аднак кароткі евангельскі расказ Кірыл пашыраў, разьвіваў і, дзе магчыма, уводзіў у яго драматычны элемент, які вельмі ажыўляў казаньне. Тыповым прыкладам можа служыць казаньне на нядзелю Міраносіцаў і Язэпа Арыматэйскага. Евангелье сьв. Марка коратка гаворыць аб тым, як Язэп папрасіў у Пілата цела Хрыста і пахаваў Яго ў новым гробе. У Кірыла расказ пачынаецца лірычным плачам Багародзіцы, якая стаяла пры крыжы Хрыстовым:

⁴⁴ Гл. Зах. 14, 3-4. Цытата недакладная.

«Усё стварэнне спачувае мне, Сыне мой, бачачы Тваю несправедлівую сьмерць. Гора мне, Дзіця маё, Сьвятло і Творча ўсяго, што існуе! Якія цярпеньні Твае мне трэба аплакваць сяння: аплявухі і біццё па твары і па сьпіне; пугы ў вязьніцы; ці аплёўваньне Твайго сьвятога твару, якое Ты прыняў за Тваю дабрату ад беззаконнікаў? Гора мне, Сыне! Будучы нявінным, Ты быў зьняважа-ны і пацярпеў сьмерць на крыжы. Як яны сьмелі каранаваць Цябе цернямі, паіць воц-там і жоўцяй і прабіць дзідаю Твае усячы-стыя рэбры!... Бачу Цябе, мілае дзіця, як Ты вісіш голы на крыжы, бяздушны, бяз выгляду і прыгожасьці, і душа мая горка крывавіца. Я жадала-б памерці з Табою, бо не магу глядзець на Цябе бяздушнага. Няма мне больш ніякай радасьці, бо маё Сьвятло і Надзея і Жыцьцё, Сын мой і Бог на дрэве згаснуў. Дзе маё, Сыне, дабравешчаньне, якое мне некалі апавясьціў Гаўрыла, кажу-чы: „Радуйся, абрадаваная, Госпад з Табою”? ... Гора мне! Каго паклічу, каб плакаў са мною? З кім буду выліваць ручаі сьлёзаў? Усе Твае сябры і прыяцелі пакінулі Цябе, усе тыя, што карысталі з Тваіх цудаў. Дзе цяпер лік сямідзесяці вучняў? Дзе вярхоўныя апо-сталы? Адзін з іх Цябе хітрасьцю здрадзіў фарызэям, другі-ж, дзеля страху перад пер-шасьвятарамі, выракся Цябе кажучы, што ня ведае гэтага чалавека. Я адна, Божа мой,

служба Твая, стаю і плачу разам з ахоўнікам
Тваіх словаў, Тваім улюбёным наперсьнікам.
Гора мне, Ісусе мой, дарагое імя! Як гэта зям-
ля стаіць, чуючы на сабе Цябе на крыжы па-
вешанага . . . Прыдзіце, глядзіце на тайну Бо-
жага міласердзя, як Той, які ажывіў усё, сам
памёр ганебнай сьмерцю». ⁴⁵

⁴⁵ «Плачы» былі шырока ведамымі у усходняй царкоўнай літаратуры. Найбольш распаўсюджанымі былі «плачы» Багародзіцы. Яны знайшлі свой адбітак у г. зв. «крэстабагародзічных» трапарах і ў песьнях службаў Вялікага Тыдня. Сярод іх цікавасьць прадстаўляе канон «на укрываваньне Госпада і на плач Багародзіцы». Аўтарам канону зьяўляецца грэцкі пісьменьнік Сымон Мэтафраст, ведамы таксама як Сымон Лягатэт, які жыў у палове 10-га стагодзьдзя. Вось некалькі трапароў з гэтага канону:

«Вось сьвятло маё салодкае і надзея і жыцьцё маё добрае, Бог мой згаснуў на крыжы, і сэрца маё крывавіцца, — кажа Дзева з плачам.

Бачачы Усячыстую ў горкіх сьлёзах, Язэп узрушыўся ўвесь і з плачам пайшоў да Пілата. Дай мне, — усклікнуў ён з сьлязамі, — цела Бога майго.

Бачу Цябе мёртвым, Чалавекалюбча, які ажывіў мёртвыя і трымаеш усё, і люта цярплю, — кажа Багародзіца. — Хацела-б памерці з Табою, бо не магу глядзець на Цябе бяздушнага і мёртвага».

Акрамя канону Сымон напісаў іншы твор, які завецца: «Плач Багародзіцы, калі яна абнімала цела Хрыста». (гл. Migne, Patrologia Graeca, Vol. 114, pp. 208-218).

Кірыл быў напэўна знаёмы з гэтымі творамі, або прынамсь з канонам. Іхні уплыў адчуваецца ў ягоным «плачы».

Гэты плач пачуў Язэп Арыматэйскі і падышоў да Багародзіцы. Ubачыўшы яго, Багародзіца просіць яго пайсьці да Пілата і папрасіць цела Хрыста. Язэп, перамагаючы страх перад жыдамі, выконвае просьбу Багародзіцы. Ён ідзе да Пілата і просіць у яго цела Хрыста такімі славамі:

«Дай мне, ігемане, цела таго дзіўнага Ісуса, укрыжаванага між двума разбойнікамі, абвінавачанага з зайздрасьці першасьвятарамі, зьняважанага бяспраўна жаўнерамі. Дай мне цела таго Ісуса, якога кніжнікі называюць Сынам Божым, а фарызэі клічуць цэзарам, і якому ты прыказаў прыбіць над галавою дошку з надпісам: Гэта Сын Божы і цэзар жыдоўскі. Дай мне цела Таго, каго собскі вучань, спакусіўшыся на серабро, выдаў сьвятарам... Прашу цябе аб цэле Таго, аб кім Каяфа прадсказаў, што яму аднаму належыць памерці... Прашу цела таго Ісуса, які на тваё пытаньне адказаў: Я ёсьць сьвятло і праўда... Дай мне зьняць цела з крыжа, бо я хачу палажыць яго ў маім гробе...»⁴⁶

⁴⁶ У Эпіфана Кіпрскага (315-403) маецца падобная прамова Язэпа да Пілата. Вось выняткі з яе:

«... Дай мне на пахаваньне мёртвае цела таго засуджанага табою Ісуса Назарэя, Ісуса жабрака, Ісуса бяздомнага, Ісуса ўсімі бачанага голага, упакоранага, дзіўнага, няведамага сярод чужых, пагарджанага ўсімі... Дай мне цела гэтага дзіўнага, бо якая табе карысьць з гэтага цела... дай мне це-

Атрымаўшы ад Пілата цела Хрыста, Язэп разам з Нікодымам нясуць яго пахаваць, плачучы пры гэтым:

«Сонца незаходнае, Хрысьце, Творча ўсіх і Уладару ўсяго стварэньня! Як я пасьмею даткнуцца да Твайго ўсячыстага цела, да якога ня сьмеюць дакранацца нават нябесныя сілы... Якія песьні надгробныя сьпяваць буду Табе, каго на небе нязмоўкна славяць серафімы! Як я панясу на руках маіх Цябе, Нявідзімага Уладара, які сілаю сваю носіць усё стварэньне? Як я палажу ў маім бедным гробе Цябе, які уцьвярдзіў круг нябесны і спачываеш на херувімах разам з Айцом і Сьвятым Духам...»⁴⁷

ла гэтага мёртвага, а разам і Бога, каб я мог пакрыць пакрыўшага мае бясчынствы; дай мне гэтага мёртвага, каб я мог пахаваць пахаваўшага ў Ярдане мае грахі...» (гл. F. Miklosich, *Monumenta Linguae Paleoslovenicae e Codice Suprasliensi*. Vindobonae 1851, pp. 343—344).

Казаньне Эпіфана было ведамае ў славянскім тлумачэньні ужо ў 11-ым стагодзьдзі і ўвайходзіла ў склад г. зв. Супрасьлскага Зборніку. Зборнік гэты, хоць беларускага паходжаньня, зьяўляецца адным з найстарэйшых памятнакаў пісьменства на Беларусі.

⁴⁷ Параўнай сыціху, якая сьпяваецца ў Вялікую Пятніцу на вячэрні на вынас плашчаніцы:

«Бачачы Цябе, які апранаецца сьвятлом як вопраткай, голага, мёртвага і непахованага, Язэп з Нікодымам, узняўшы шчыры плач, казаў: Гора мне, салодкі Ісусе! Ubачыўшы Цябе павешанага на крыжы, сонца пецямнела і зямля з страху затрас-

Мінуўшы субоце, жанчыны-міраносіцы прышлі на гроб. Там яны ўбачылі ангела, які адкрыў ім тайну збаўлення роду людзкага Хрыстом:

«... Хачу расказаць вам тайну Божай любові да людзей, як Ён пацярпеў за Адама, які упаў у тленьне. Дзеля яго Ён зыйшоў з неба і, прыняўшы цела, стаўся чалавекам, каб загінуўшага абнавіць і ўзяць з сабою на неба. Той (г. зн. Адам), паслухаўшы рады во-рага, захацеў стаць богам і быў пракляты; гэты-ж (г. зн. Хрыстос) паслухаўся Айца і, будучы Богам, стаўся чалавекам, каб зьнішчыць зьмея і зрабіць чалавека богам. Той, працягнуўшы руку да забароненага дрэва, сарваў сьмяротны плод і, стаўшыся нявольнікам граху, зышоў з раю ў пекла. Хрыстос, распасьцёршы рукі на крыжы, асвабодзіў людзей ад прысуду грахоўнага і ад сьмерці...»⁴⁸

лася і царкоўная заслона разадралася. Бачу Цябе сяньня дзеля мяне дабравольна прыняўшага сьмерць. Як я пахаваю Цябе, Божа мой? Якою плашчаніцаю спаўю Цябе? Якімі рукамі дакрануся да Твайго нятленнага цела? Якія песьні сыпяваць буду, хаваючы Цябе, Усядобры? ...».

⁴⁸ Параўнаньне Адама і Хрыста, вельмі пашыранае у сьвятаайцоўскай літаратуры, бярэ свой пачатак ад сьв. Паўла, у якога спатыкаюцца выражэньні, як: «Як цераз праступак аднаго ўсім людзям асуджэньне, гэтак цераз праведнасьць аднаго ўсім людзям апраўданьне на жыцьцё» (Рым. 5, 18);

Казаньне канчаецца пахвалаю Язэпу Арыматэйскаму.

Тон у дыялягах сьвятога Кірыла мяняецца цэлы час у залежнасьці ад нагоды і бывае то паважны і урачысты, то поўны паэтычнага лірызму. Часам ён нават набывае характар звычайнай штодзённай размовы, як напрыклад у выпадку расслабленага, які напытаньне Хрыста, ці хоча быць здравым, расказвае Яму ўсе свае няшчасьці:

«Так... Госпадзе! Хацеў-бы, але ня маю чалавека, які-б мяне укінуў у купелю пасья таго, як ангел усхвалюе ваду. Але паколькі Ты запытаў мяне аб здароўі, Уладару, дык

або: «Як у Адаме ўсе паміраюць, так у Хрысьце ўсе ажываюць» (І Кар. 15, 22).

У раньняй усходнеславянскай царкоўнай літаратуры было ведамае «слова (казаньне) аб Адаме і Хрысьце», бізантыйскага паходжаньня. Яно было нават устаўлена у «казаньне аб законе і ласцы» кіеўскага Мітрапаліта Ілярыёна (прыб. 1051). Вось выняткі з яго:

«Дзеля таго Хрыстос радзіўся ад чыстае Дзевы, бо Адам быў створаны з чыстае зямлі; паколькі Адам, дасканалы чалавек, саграшыў як дзіця, дзеля таго Хрыстос прыгвазьдзіў цела сваё на крыжы, каб аздаравіць Адама, параненага сьмяротным дрэвам; Дзеля таго Хрыстос прыгвазьдзіў рукі да крыжа, бо Адам руку працягнуў да дрэва... дзеля таго Хрыстос спробаваў воцту і жоўці, бо Адам соладка еў... (гл. Ф. Г. Калугін, Илларион Митрополит Киевски; у кнізе: А. И. Пономарев, Памятники древнерусской церковно-учительной литературы, Вып. I, СПб. 1894, бб. 83-84).

паслухай майго кароткага адказу, каб я мог Табе расказаць усе мае няшчасці і хваробы. Трыццаць і восем гадоў я ляжу прыкованы да гэтай вось пасыцелі . . . Я затраціў на лекараў усю маю маемасьць, але не атрымаў ніякага аблягчэння, бо няма такога зелья, якое-б супроцьдзеяла кары Божай. Мае знаёмыя брыдзяцца мною, бо мой смурод робіць мяне няпрыемным, а мае сваякі саромяцца мяне і я стаў чужым для маіх братоў. Магчыма я памёр? Але-ж живот мой есці хоча і язык сохне ад смагі. Дык можа я жывы? Але-ж я не магу ня толькі ўстаць з ложка, але нават паварухнуцца: маю ногі, якія ня ходзяць, і рукі, якімі ня толькі не магу нічога рабіць, але нават дакрануцца. Я — непахаваны труп, а гэты ложак — мой гроб. Я мёртвы сярод жывых і жывы сярод памершых, бо, як жывы, хачу есці і, як мёртвы, не магу нічога рабіць . . . »⁴⁹

⁴⁹ У прамове адчуваецца уплыў літургічных тэкстаў дня. У песнях на вячэрні на нядзелю расслабленага чытаем:

«Я непахаваны труп, — усклікнуў расслаблены, убачыўшы Цябе. — Зьлітуйся нада мною, Госпадзе, бо гэты ложак ёсць маім гробам.

Хворы адказаў: чалавека ня маю, каб, калі усхвалюецца вада, укінуў мяне ў купелю. Лекарам аддаў я ўсю маю маемасьць, але ласкі атрымаць не удастоіўся».

Выслухавшы ўсе жалі расслабленага, Хрыстос адказвае:

«... Як гэта ты кажаш: Ня маю чалавека? Я-ж дзеля цябе стаўся чалавекам, шчодры і міласьцівы, і не зламаў абяцання ўцелаўленьня... Дзеля цябе, пакінуўшы сцэптр вышняга каралеўства, я хаджу, служачы тым, што живуць унізе: бо я не прышоў, каб мне служылі, але каб служыць. Дзеля цябе Я, будучы безцялесным, прыняў цела, каб аздаравіць усіх ад духовых і цялесных немачаў. Дзеля цябе Я, будучы нявідзімым для нябесных сілаў, явіўся ўсім людзям, бо Я не жадаю пагарджаць маім вобразам, што ляжыць у заняпадзе, але хочу прывесці ўсіх да пазнання праўды. А ты кажаш ня маю чалавека! Я стаўся чалавекам, каб чалавека богам зрабіць, бо сказаў: багамі будзеце і сынамі Усявышняга.⁵⁰ Хто-ж служыць табе больш верна, чым Я? ...»⁵¹

Намёк на лекараў адсутнічае ў евангельскім расказе аб расслабленым (Ян 5, 1-15). Ён напэўна ўзяты з расказу аб жанчыне, хворае крывацёкам (Мк. 5, 26 і Лк. 8, 43).

⁵⁰ Гл. Псал. 81, 6; таксама Ян 10, 34.

⁵¹ Параўнай прамову Хрыста з сьціхірай на ліцьці на вячэрні у нядзелю расслабленага:

«Зьлітаваўшыся, Збавіцель кажа яму (г. зн. расслабленаму): Дзеля цябе Я стаўся чалавекам, дзеля цябе я прыняў цела, а ты кажаш: Чалавека ня маю...»

Гэты адказ Хрыста, а таксама вышэй прыведзеная прамова ангела да міраносіцаў, належаць да найбольш велічных рэчаў напісаных сьвятым Кірылам. У іх ён разьвівае вучэньне аб усеагульным збаўленьні роду людзкога цераз Хрыста. Паводле стылю і зьместу іх можна паставіць з найлепшымі прыкладамі усходняга сьвятайцоўскага пісьменства.

Драматызацыя у творах сьвятога Кірыла праяўляецца ня толькі ў дзялёгах, але таксама ў апісаньні дзеяньня. Найлепшым прыкладам гэтага можа служыць казаньне на Ўзьнясьеньне, якое трэба лічыць вярышняю ягонага красамоўнага мастацтва. Дзеяньне пачынаецца на Аліўкавай гары, дзе разам з Хрыстом збіраецца ўся Царква: патрыярхі, апосталы, вучні і вялікая грамада верных. У тым самым часе ангелы на небе рыхтуюцца да прыняцьця Хрыста: «Адны прыносяць на крыльях хмару дзеля ўзьняцьця з зямлі Госпада Ісуса Хрыста Бога нашага, іншыя рыхтуюць херувімскі трон. Бог Айцец чакае Таго, каго меў з сабою ад пачатку, а Сьвяты Дух загадвае ангелам: Адчыніце нябесныя вароты, і хай увойдзе Цар славы». Усюды пануе рух і радаснае чаканьне вялікага здарэньня... На гары апосталы, бачачы, што Хрыстос іх хутка пакіне, просяць жаласьліва: «Не пакінь нас, Уладару, сіротамі, каго Ты ў міласердзі Тваім дабравольна палюбіў,

але пашлі нам Духа Твайго Сьвятога, якога Ты нам абяцаў». Наканец Хрыстос, пацешыўшы вучняў і паблагаславіўшы іх, пачынае уносіцца на неба:

«Перад Ім ішлі ангельскія сілы, з страхам і радасьцю, хочучы адчыніць нябесныя вароты; аднак нябесныя вартаўнікі ня пушчалі іх, кажучы: „Гэта вароты гасподнія і ніхто з зямных імі ўвайсьці ня можа, бо так нам загадаў Бог, каб ніхто сюдэю не прайшоў. Цяпер-жа дзівімся, бачачы чалавека, які сядзіць на херувімскім троне і жадае ўвайсьці цераз гэтыя вароты перад сэрафімамі”. Тады ангелы аб’явілі ім Божую сілу і годнасьць, якая знайходзіцца ў гэтым чалавечым целе, і загадалі не працівіцца волі Бога, які ўсё мудра стварыў. „Бо Ён, — казалі яны, — зыйшоў на зямлю нябачаны нікім і цяпер вась ўзыйходзіць зноў у выглядзе слугі”. Яны аднак адказалі: „Не паслухаемся, пакуль не пачуем Божага загаду”. Тады сам Хрыстос усклікнуў: „Адчыніце мне вароты праўды, каб, увайшоўшы, Я мог сказаць Айцу майму, што Я рабіў і як цяпеў на зямлі”. Пазнаўшы голас Госпада, усе сілы нябесныя, упаўшы, пакланіліся Яму і сказалі: „Хоць мы і ня бачылі, Уладару, як Ты зыйходзіў (на зямлю), але пакланяемся Табе цяпер калі Ты ўзыйходзіш у славе”».

Кірыл упрыгожваў свае казаньні рознымі красамоўнымі хворамі і зваротамі. Сярод

іх ён часта ужываў антытэзу, або супроцьстаўленьне. Такім чынам ён супрацьстаўляе Хрыста і Адама ў прыведзенай вышэй прамове ангела да міраносіцаў. Вось яшчэ адзін прыклад, узяты з казаньня на Вялікдзень:

«Перад учарашнім днём Хрыстос быў укрыжаваны як чалавек, але як Бог зацьміў сонца і месяц акрываўіў і цемра зрабілася на зямлі; як чалавек, Ён, усклікнуўшы, аддаў дух, але як Бог Ён ўстрасянуў зямлёю, так што камні распаліся; як чалавек Ён быў прабіты дзідаю ў рэбры, але як Бог заслону першага закону разадраў напалову... як чалавек Ён быў паложаны ў гробе, але як Бог асьвяціў аўтар паганскай царквы...»⁵²

⁵² У Ілярыёна, Мітрапаліта Кіеўскага, чытаем: «(Хрыстос)... як чалавек прыйшоў хрысьціцца, але Ярдан спужаўся Яго, як Бога, і павярнуў назад; як чалавек, прыйшоў Ён на вяселье ў Кану Галілейскую, але, як Бог, перамяніў ваду ў віно... Як чалавек быў укрыжаваны, але як Бог упусьціў у рай укрыжаванага разам з Ім; як чалавек спрабаваў воцту і аддаў дух, але як Бог зацямніў сонца і затрос зямлёю; як чалавек быў паложаны ў гробе, але як Бог разбурыў пекла і вызваліў душы...» (гл. Кулагін, ор. сіт. бб. 64-65).

Старажытныя пісьменьнікі любілі супастаўляць людскую і боскую натуры Хрыста, і ў ягоным дабравольным упакараньні бачылі, зусім слухна, доказ бязмернай любові Бога да людзей.

Ілярыён быў першым кіеўскім мітрапалітам нягрэцкага паходжання (прыбл. 1051—1054). Ён астаў па сабе адзін твор, які завецца «Слова (казань-

Іншым частым прыёмам Кірыла было паўтарэнне. У казанні аб сьлепанароджаным, калі Хрыстос спаткаў чалавека, якога Ён адаравіў і запытаў яго, ці верыць у Сына Богага, той адказаў:

« В е р у , Госпадзе, і кланяюся Табе! В е р у ў Цябе, Сыне Божы, і слаўлю Цябе! В е р у , Уладару, і вызнаю Цябе, як Збаўцу Хрыста! В е р у , Міласерны, у Твой прыход на зямлю і Твой узыход на неба з чалавекам! Ты ёсьць той, аб якім пісалі прарокі, убачыўшы духам Тваё уцелаўленьне! Ты ёсьць той, якога патрыярхі прадбачылі ў вобразе ягняці, узяўшага на сябе грахі сьвету! Ты ёсьць, Госпадзе, той самы, аб якім вучылі заканадаўцы: 'Калі прыдзе Мэсыяш, Ён уняважніць Закон і падасьць ласку' . . . »

У казанні на нядзелю Тамаша Кірыл мае надзвычай прыгожае апісаньне веснавога адраджэньня прыроды, як сымбалю аднаўленьня ўсяго стварэньня цераз Хрыстовае зьмёртвыхустаньне:

«Сянняя вясна красуецца, ажыўляючы зямную прыроду, і бурныя вятры, ціха павяваючы, прыносяць багацьце пладоў, а зямля, кормячы сямя, родзіць зялёную траву . . .

не) аб законе і ласцы». Судзячы па ім, Ілярыён быў адзіным раннім усходнеславянскім царкоўным пісьменьнікам, які сваімі здольнасьцямі і ведамі мог раўняцца з Кірылам Тураўскім.

Сянняя нованароджаныя ягняты і цяляты хутка бегаюць і скачуць па пасыцьбішчы і весела вяртаюцца да сваіх матак, а пастухі на жалейках радасна Хрыста славяць...»

Вельмі магчыма аднак, што гэты вобраз вясны быў напісана ня столькі ў выніку назірання прыроды ў акаліцах Турава, столькі пад уплывам падобных апісанняў у творах сьв. Рыгора Наз'янскага (329-389).⁵³ Кірыл у пэўнай меры псуе мастацкі эфэкт, даючы вобразу алегарычнае тлумачэньне:

«Вясна — гэта вера Хрыстова, якая праз хрост родзіць нанова людзкую натуру; бурныя вятры — гэта грэшныя пажаданьні, якія цераз пакуту ператвараюцца ў цноты і прыносяць плады карысныя для душы; зямля-ж — гэта наша натура, якая, прыняўшы семя слова Божога, ... родзіць у страху дух збаўленьня...»

Кірыл быў чалавекам свайго часу і таму, пры ўсіх сваіх здольнасьцях, ня мог пазбыцца заганаў, якія панавалі ў тагачаснай бізантыйскай і усходнеславянскай літаратурах. Адною з такіх заганаў было церазмернае ужываньне алегорыі. Алегорыя, або іншасказаньне, — гэта спроба знайсці іншы, «глыбейшы», сэнс у штодзенных зьявах. Яна мае

⁵³ Аб уплыве Рыгора Наз'янскага на Кірыла Тураўскага глядзі: André Vaillant, Cyrille de Turov et Gregoire de Nazianze, *Revue des Études Slaves*, Tome 26, Paris 1950, pp. 34-50.

сваё законнае месца і зьяўляецца неад'емнай часткай прыповесці. Церазьмернае аднак яе ўжываньне ўводзіць у твор элемент штучнасьці і адарванасьці ад жыцця. Бізантыйскія царкоўныя пісьменьнікі часу сьв. Кірылы надужывалі алегорыяй. Тое самае рабілі і беларусы і украінцы. Клімэнт Смаляціч у сваім пісьме да сьвятара Тамаша пісаў: «Я хочу ведаць іншасказальна цуды Хрыстовыя, апісанья ў Евангельлі». Сьвяты Кірыл ня быў выняткам у гэтым, хоць у ягоных творах спатыкаецца менш штучнасьці і алегорыі, чым у іншых аўтараў.

Кірыл канчае звычайна свае казаньні кароткай пахваляй Богу і сьвяту. Вось заканчэньне казаньня на нядзелю Тамаша:

«Таму, браты, верым Хрысту Богу нашаму, укрыжаванаму паклонімся, зь мёртвых устаўшага у славім, явіўшамуся апосталам верым і прыем паказаўшаму рэбры Тамашу, прышоўшага аживіць нас усхвалім, вызнаем асьвяціўшага нас, узьвялічым падаўшага нам багацьце дабротаў, пазнаем адзінага ад Тройцы Госпада і Бога і Збаўцу нашага Ісуса Хрыста, якому слава з Айцом і Усесьвятым Духам».

Акрамя сваёй кароткасьці, гэтае і іншыя заканчэньні казаньняў сьвятога Кірыла зьвяртаюць на сябе ўвагу адсутнасьцю маральнага павучэньня. У гэтым беларускі Залатавусны розніўся вельмі ад сьв. Яна Залата-

вуснага (347—407). Вялікі Архіепіскап Канстантынопальскі быў слаўны з таго, што стараўся заўсёды і ўсюды датарнаваць навуку Хрыстовую да патрэбаў штодзённага жыцця, асабістага і грамадзкага. Гэта знайшло моцны адбітак у ягоных казаньнях, дзе маральнае павучэньне, пасья паясьненьня сьвятога Пісьма, было неад'емлемай складовай часткаю. У сьвятога Кірыла нічога падобнага не спатыкаецца. Ён падыходзіць найбліжэй да практычнага павучэньня пры канцы свайго казаньня на вербніцу:

«Дык вось, браты, выпадае нам, як людзям Божым, уславіць Хрыста, які палюбіў нас. Прыдзіце і паклонімся Яму і прыпадзем у думках, як блудніца, цалуючы ягоныя чыстыя ногі; адрачэмся, як яна, ад дрэнных дзеяньняў; выльлем ня ягоную галаву, як міра, нашу веру і любоў; выйдзем, як тады народ, насустрач Яму і зломім, як галіны, наш гнеў. Пасьцелем Яму, як вопратку, нашыя добрыя учынкi; усклікнем Яму ў малітвах бяз злосьці, як малыя дзеці; пойдзем перад Ім, паказваючы міласердзе да бедных... Падрыхтуем, як ізбу, у пакоры нашыя душы, каб Сын Божы ўвайшоў туды пад відам прычасьця і зрабіў там вячэру з вучнямі сваімі... Умяртвім пажаданьні цялесныя; усклікнем: Асанна у вышніх! Благаславёны Той, хто прышоў на дабравольнае цярпеньне, які Ён зьнішчыў пекла і перамог сьмерць».

Гэтае павучэнне ёсць аднак збыт агульнаковае, каб мець якое практычнае значэнне. Наагул казанні сьвятога Кірыла робяць уражанне радасных гімнаў душы, прызвычайнай да сталага разважання над тайнамі Божымі, у чэсць Усявышняга. Безумоўна, характар сьвятаў, для якіх яны былі прызначаныя, надаваўся вельмі добра да такога тыпу казаньняў. Найбольш аднак тут хіба заважыў духовы склад самога аўтара.

Зрэштаю казанні сьвятога Кірыла, узятыя ў цэласьці, ня ёсць пазбаўленыя навучальнага элементу. Можна нават сказаць, што мэтаю Кірыла было збудаваць слухачоў, даць і духовую страву. Дзеля гэтага у ўсіх ягоных казаньнях, ня менш чым у малітвах, ёсць стала прысутная думка аб Божым міласердзі і аб Ягонай любові да людзей. Гэтае міласердзе праяўляецца асабліва ў дзеле адкуплення роду людзкага Хрыстом, які «прышоў ня толькі дзеля праведных, але каб узняць увесь упаўшы праступны сьвет, бо Ён узяў грахі ўсіх і прыгваздыў іх да крыжа». (казаньне на Вялікдзень).

«Вось мудрасьць Божая і ягоная невымоўная любоў да людзей, — усклікае Кірыл у іншым месцы. — Якая душа ня радуецца аб Ягоным міласердзі, якім Ён нас палюбіў і прыблізіў да сябе, калі мы былі далёка ад Яго» (казаньне на нядзелю сьлепанароджанага).

Да навучальнага элементу трэба таксама аднесці вобраз Язэпа Арыматэйскага, які, перамагаючы страх перад жыдамі, аддае апошнюю паслугу Хрысту.

Кірыл разьвівае ў сваіх казаньнях пэўныя багаслоўскія тэмы, сярод якіх параўнаньне і супрацьстаўленьне паміж часамі старога і Новага заветаў займае віднае месца:

«... Ідаласлужэньне адышло ўжо і крывожая тайна перамагла бясоўская насільле, а род людзкі ня толькі збавіўся, але і асьвяціўся вераю Хрыстоваю. Пасьля адмены ахвяры казлянят і цялячай крыві Стары закон абяднеў; адзін Хрыстос цяпер прынёс сябе за ўсіх Айцу ў ахвяру» (казаньне на нядзелю Тамаша).

Вось яшчэ прыклад:

«... Мінуў ужо Стары закон з патрабаваньнем казьліных ахвяраў і заветамі старцаў, ня могучы здаравіць людзкіх недамаганьняў; закон Майсея нічога не асягнуў, а толькі аддаў усіх пад грэх. Цяпер сам Тварэц і Заканадаўца прышоў абнавіць стварэньне і збавіць чалавека, як кажа аб Ім прарок: Не заступнік і не ангел, але сам Госпад збавіў нас» (казаньне на нядзелю сьлепанароджанага).

Гэтая самая думка зьяўляецца асноваю параўнаньня купелі у Бэтсаїдзе з хростам у казаньні на нядзелю расслабленага:

«... (У Бэтсаідзе) ангел гасподні, прыйшоўшы, хваляваў ваду і той, хто першы ўвайходзіў у яе пасля гэтага, рабіўся здаровым. Гэта быў вобраз сьвятога хросту, бо не заўсёды вада гэтая аздараўляла, але тады, калі яе парушаў ангел. Цяпер-жа у купелі хросту сам уладар ангелаў, Сьвяты Дух, прыходзіць і асьвячае яе, даючы здароўе для душаў і целаў і ачышчэньне грахоў. Калі хто сьляпы розумам, ці кульгае бязверрам, ці засох у роспачы басчынстваў, ці спараліжаваны хвальшывай навукаю — усіх вада хросту аздараўляе. Тая купеля ўсіх прыймала, але толькі аднаго аздараўляла, і то не заўсёды, а адзін раз у год, — а купеля хросту кожны дзень многіх аздараўляе і ажыўляе. Нават калі людзі з усёй зямлі прыдуць да хросту, ласка Божая гэтым не паменьшыцца і ўсе атрымаюць аздараўленьне ад грахоўных немацаў».⁵⁴

⁵⁴ Параўнаньне Бэтсаіды з хростам знаходзіцца ўжо у сьв. Яна Залатавуснага:

«... Так як тады (г. зн. у Бэтсаідзе) не вада сама лячыла, — бо інакш рабіла-бы гэта заўсёды, — але моц ангела, таксама і ў нас ня проста вада, але вада пасля атрымання ласкі Сьвятога Духа робіцца здольнай змыць грахі... Тады слабасьць магта перашкодзіць таму, хто шукаў выздараўленьня. Цяпер усе маюць поўную свабоду прыбліжацца, бо не ангел ужо варушыць ваду, але сам Уладар ангелаў усё дзейнічае... Нават калі-б увесь сьвет прыйшоў, ласка ня зьменьшыцца, як і ня зьмень-

Такім чынам навучальны элемент у казаньнях Кірыла не адсутнічае і ў іх нават адчуваецца жаданьне аўтара задаволіць духоўныя патрэбы сваіх слухачоў. Толькі ў выкананьні гэтага жаданьня Кірыл паказаўся ў першую чаргу паэтам...⁵⁵

шыцца яе моц, але заўсёды астанецца той самай». (гл. Migne, *Patrologia Graeca*, Vol. 59, p. 203).

За Янам Залатавусным гэты самы прыклад паўтарыў Тэафілякт Баўгарскі, грэцкі царкоўны пісьменьнік з пачатку 12-га стагодзьдзя (гл. Migne, *Patrologia Graeca*, Vol. 123, pp. 1257—1260).

Кірыл быў напэўна знаёмы з творамі гэтых пісьменьнікаў.

⁵⁵ Галубінскі, які так пахвальна адазваўся аб малітвах Кірыла, вельмі строга асудзіў ягоныя казаньні, бачучы ў іх толькі пустую рыторыку (гл. Голубинский, *op. cit.* бб. 797-798). Ніхто з іншых вучоных не згадзіўся з ягонымі поглядамі. Цікавая ёсьць думка Сухамлінава, аднаго з першых сур'ёзных дасьледчыкаў творчасьці сьв. Кірыла:

«Паясьненні, а таксама і апісаньні, Кірыла Тураўскага вызначаюцца наіўнасьцяй і пэўнай гульнёй выгабразьні ў адрозьненьне ад бізантыйскіх (твораў), пабудованых паводле схаластычных узораў і нудных у сваёй аднастайнасьці. Вывады, зробленыя бізантыйцамі ў іхніх рытарычных практыкаваньнях, астаюцца без ніякіх адносінаў ня толькі да жыцця, але нават да маральнасьці ў самым шырокім значаньні гэтага слова. З сучаснага пункту гледжаньня Кірыл Тураўскі можа выдацца дагматыкам у пераважнасьці. Аднак параўнаньне з бізантыйскімі узораў паказвае, што ён не забыў маральнай мэты і, як ні наіўныя ягоныя параўнаньні, яны ў большай частцы схіляюцца да таго, каб

У казаньнях сьвятога Кірыла адчуваецца шчасьлівае спалучэньне выдатных пісьменьніцкіх здольнасьцяў з абшырнымі ведамі. Кірыл быў без сумніву адным з найлепшых знаўцаў Сьвятога Пісьма сярод тагачасных усходнеславянскіх царкоўных пісьменьнікаў. Ня горш ён ведаў і грэцкіх айцоў царквы. Часамі нават маецца ўражаньне, што ягонья казаньні належаць да сьвятаайцоўскай пары — так яны прасякнуты ейным духам — а не да 12-га стагодзьдзя. Асабліва вялікі ўплыў на станаўленьне стылю Кірыла мелі творы айцоў «залатой пары» — сьв. Рыгора Наз'янскага, Эпіфана Кіпрскага і ў асаблівасьці Яна Залатавуснага.⁵⁶ Гэты уплыў быў дадатні і

даць настаўленьне, а не аб'ясненьне догматаў». (гл. Сухомлинов, *op. cit.* б. 292).

Трэба зазначыць, што існуе некалькі казаньняў, якія звычайна прыпісваюцца сьв. Кірылу, хоць няма упэўненасьці, што ён быў сапраўды іхнім аўтарам. Сярод іх ёсьць такія, як «казаньне аб царкоўным павучэньні» і «павучэньне аб чытаньні сьвятога пісьма». Калі Кірыл ёсьць сапраўды аўтарам гэтых твораў, дык ён зьяўляецца без сумніву майстрам ня толькі урачыстага, але і павучальнага прапаведаньня.

⁵⁶ Уплыў сьв. Яна Залатавуснага на сьв. Кірыла адчуваецца ня столькі ў перайманьні некаторых месцаў, сколькі у ўсіх характары творчасьці гэтага апошняга. Ваян слушна заўважыў, што Кірыл Тураўскі настолькі добра ведаў Яна Залатавуснага, што маецца цэлы час уражаньне, быццам ён пераймае ад яго даслоўна, у тым часе як ён толькі *насьледуе* ягоную манеру пісаньня. (гл. Vaillant, *op. cit.*, p. 50).

дзякуючы яму Кірылу удалося пазьбегнуць у вялікай меры той штучнасьці і пышлівасьці, якая панавала ў сучаснай яму царкоўнай літаратуры.

Як прыклад красамоўнага мастацтва, казаньні Кірыла былі надзвычайным зьявішчам. Багацьце вобразаў і разнастайнасьць стылістычных хвормаў уносілі ў іх жыцьцё і трымалі зацікаўленьне слухачоў у сталым напружаньні. Мова казаньняў надзвычай багатая і адзначаецца трапнасьцю параўнаньняў і прыкладаў. Усюды адчуваюцца, хоць у меншай меры, тыя самыя высокія паэтычныя якасьці, што і ў малітвах. Авеяныя духам шчырай любові Бога, казаньні зусім справядліва здабылі іхняму аўтару славу другога Залатавуснага, «які больш за ўсіх зазьзяў на Русі».

ДОБРЫ ПАСТЫР

Амаль усё дарослае жыццё сьвятога Кірыла прайшло ў пастырскай дзейнасьці. Пачаў ён яе яшчэ ў манастыры, дзе быў для многіх духоўным настаўнікам. Апека і навучаньне паручаных яму Богам душаў сталіся ягонай галоўнай мэтай, калі ён быў пакліканы на Тураўскі япіскапскі пасад.

Кірыл меў высокае паняццё аб япіскапскай годнасьці і зьвязаных з ёю абавязках. Яму балела, калі бачыў, што нехта выкарыстоўвае япіскапскае становішча для недастойных мэтаў. Сумным прыкладам гэтага была без сумніву справа япіскапа Тодарца. Паколькі яна гразіла разьбіцьцём царкоўнай еднасьці ў Кіеўскай мітраполіі з вялікай шкодай для душаў, Кірыл ня мог аставацца з боку і маўчаць. З другой стараны ўсякая палеміка была для яго няпрыемнай. Разьвязка, якую ён знайшоў, гаворыць шмат аб ім, як чалавеку. Замест паніжацца да сваркі, Кірыл выкарыстаў справу Тодарца, каб напісаць твор, у якім ён мог-бы выясьніць свае погляды на Царкву і царкоўную ерархію. Такім творам была ягоная «Прыповесьць аб культавым і

сьляпым». Кірыл выбраў тут алегарычны спосаб пісаньня, узяўшы за аснову ведамую ў усходня-славянскай царкоўнай пісьменнасьці прыповесьць, занесеную туды з усходніх, праўдападобна жыдоўскіх, крыніцаў. Пачынаецца яна тым, што «нейкі гаспадар пасаdziў вінаград, агарадзіў яго плотам, выкапаў студню зрабіў вароты, але не зачыніў іх. Адыходзячы ён разважаў так: „Каго я пастаўлю сьцерагчы мой вінаграднік? Калі пастаўлю аднаго з маіх слугаў, дык той, ведаючы маю дабрату, абкрадзе маю маемасьць. Вось што зраблю: пастаўлю пры варотах кульгавага, а разам з ім сьляпога. Калі-б які вораг захацеў увайсці і абакрасьці вінаграднік, дык кульгавы яго ўбачыць, а сьляпы пачуе. Калі-ж нехта з іх саміх захоча ўвайсці ў вінаграднік, дык кульгавы ня зможа гэтага зрабіць дзеля сваіх хворых ногаў, а сьляпы, нават калі і ўвойдзе, то заблудзіць і згіне». Аднак сторажы аказаліся хітрэйшымі, чым гаспадар думаў. Як толькі той адыйшоў, кульгавы сеў на сьляпога і пачаў паказваць яму дарогу. Такім чынам яны ўвайшлі ў вінаграднік і абакралі яго. Калі гаспадар даведаўся, аб тым, што сталася, ён паклікаў найперш сьляпога. Той яму адказаў: «Гаспадар, ты ведаеш, што я сьляпы і без правадніка ня ведаю куды ісьці і не магу сам трапіць у ніводнае месца, нават калі-б і хацеў. Я ня чуў нікога, хто-б прайходзіў міма мяне цераз ва-

роты, бо інакш пачаў-бы крычаць за ім. Думаю, гаспадар, што гэта кульгавы абакраў цябе». Тады гаспадар прыказаў пільнаваць сьляпога, аж пакуль ён не пакліча кульгавага. Калі-ж гэтых двух спаткаліся, яны пачалі абвінавачаць адзін другога: «Кульгавы сказаў: Калі-б ты мяне не насіў, я сам ня мог-бы зайсьці, будучы кульгавым'. Сьляпы-ж адказаў: ,Калі-б ты мне не паказваў дарогі, я-б туды сам зайсьці ня мог'». Наканец гаспадар, выслухаўшы іх, прыказаў завесьці абодвух у вязьніцу на пакараньне.⁵⁷

⁵⁷ Поўны назоў твору ёсьць: «Прыповесьць мніха Кірыла аб людзкой душы і целе, аб зьмёртвых-устанні цела, і аб будучым судзе і муках».

Наагул «прыповесьць» зьяўляецца надзвычай цікавым творам, які прыцягнуў увагу такіх дасьледчыкаў, як Сухамлінаў (ор. cit. бб. 318—325), Франко (ор. cit. бб. 129—155) і Ерэмін (гл. И. Еремін, «Притча о слепце и хромце в древнерусской письменности», Изв. Отд. Русского Языка и Словесности АН СССР, т. 30, 1925, бб. 323—325).

У творы Кірыла ёсьць шмат дзіўнага і незразумелага. Напрыклад, ён лічыць сьв. Апостала Мацьвея аўтарам прыповесьці аб сьляпым і кульгавым. Безумоўна, пачатак прыповесьці мае некаторае падабенства да прыповесьці аб благіх вінаградарах (гл. Мт. 21, 31—40), аднак памылка Кірыла, які быў адным з найлепшых знаўцаў сьв. Письма ў сваім часе, астаецца незразумелай. Адно толькі ёсьць пэўным, што прыповесьць дайшла да Кірыла ўжо ў хрысьціянскай форме, а не з першапачатковых крыніцаў.

Вобраз гаспадара наводзіць аўтара на думку аб Богу, у тым часе як вінаграднік з адчыненымі варотамі — гэта вобраз Царквы. «Царква, — кажа Кірыл, — ёсць для ўсіх адчыненая. Яна для нас ёсць маткаю, якая родзіць нас у хросьце і корміць тых, што жывуць у ёй».

Падобна таму, як гаспадар паставіў сторажаў пры вінаградніку, так і ў Царкве Бог устанавіў ерархаў, каб сьцераглі сьвятых тайнаў:

«Так былі пастаўлены кульгавы з сьляпым сьцерагчы таго, што ўнутры, як патрыярхі, архіепіскапы і ігумены ёсць пастаўлены між царквою і аўтаром сьцерагчы сьвятых тайнаў ад ворагаў Хрыстовых, гэта значыць

Побач з тэмаю Царквы і царкоўнай ерархіі Кірыл разьвівае ў прыповесьці тэму пасьмертнага жыцьця. Сьляпец для яго зьяўляецца вобразам душы, а кульгавы — цела. Ён робіць вывад, што душы памершых не атрымоўваюць адразу кары або нагарады ад Бога, але чакаюць агульнага зьмёртвых-устаньня. Хоць такі погляд і спатыкаецца ў некаторы, асабліва ўсходніх, ранейшых царкоўных пісьменьнікаў (напр., сьв. Афрат Сырыйскі, Фоццы, Тэафілякт Баўгарскі), аднак ён прытрымліваецца традыцыйнай навуцы Царквы, паводле якой душы памершых атрымоўваюць адразу пасья сьмерці ўзнагароду або пакараньне за свае учынкi. Гэтае вучэньне зьяўляецца асноваю культу сьвятых, душы якіх ужо цяпер жывуць шчасліва з Богам у небе. А мы бачылі, што Кірыл адзначаўся вялікай пабожнасьцю да сьвятых.

ад гэрэтыкаў, злосных спакуснікаў, нячэсных грэхалюбцаў і дрэнных іншаверцаў».

Пытаньнем ерархіі ў Царкве Кірыл займаецца таксама ў сваім казаньні на Вербную Нядзелю. Вось што ён там кажа:

«Словы Евангельля, якія шматразова Хрыстос казаў дзеля збаўленьня людзей, ёсьць страваю для нашых душаў. Ягоны-ж слаўны і чэсны дом — царква — мае выдатных будаўнікоў: патрыярхаў, япіскапаў, сьвятароў і ігуменаў і ўсіх царкоўных настаўнікаў, якія, стаўшыся вераю і чысьцінёю жыцця блізкімі Богу, атрымалі праз ласку Сьвятога Духа розныя дары навучаньня і аздаўленьня паводле меры дару Хрыстовага».

Такім чынам, паводле Кірыла, царкоўныя ерархі зьяўляюцца будаўнікамі Дому Божага, настаўнікамі і сторажамі сьвятых тайнаў. Яны не самазванцы, але пастаўлены на гэтае становішча Богам і дзеля выконваньня сваіх абавязкаў кожны з іх атрымоўвае асобы дар Духа Сьвятога. Гэты дар даецца не адразу, але паступова, цераз меншыя сьвячаньні, каб даць магчымасьць кандыдату падрыхтавацца адпаведна да паўнаты сьвятарства, якое мае япіскап:

«...Хрыстос, дзьмухнуўшы ў твар апосталам, сказаў: „Прыміце Духа Сьвятога“;⁵⁸ гэта быў ня поўны дар, але залог сьвятарства,

⁵⁸ Гл. Ян, 20, 22.

бо Ён загадаў ім чакаць Сьвятога Духа, які ,прышоўшы, да канца асьвяціць вас'.⁵⁹ Так-сама япіскапы сьвяцяць паддзякаў, чытачоў, дыяканаў. Усё гэта ня поўны дар, але толькі залог далейшых сьвячаньняў, каб маглі падрыхтавацца да дасканалага сьвятарства».

Сьвятарства такім чынам ёсьць нечым вялікім. Дзеля таго няма нічога горшага за недастойнае ўспрыняцьце царкоўнай годнасьці:

«Нічога ня ёсьць так нялюбым Богу, як жаданьне ўзвышацца ў царкоўных годнасьцях; і нічога Яму так не агідна, як самаўпэўненая і велічавая гордасьць тых, якія ўспрымаюць сьвятарства не паводле Бога».

Кірыл прыраўноўвае недастойнага кандыдата ў япіскапы да Адама, які «уладаючы ўсімі зямнымі багацьцямі, усімі жывёламі, морам і ўсімі стварэньнямі, якія там жывуць, маючы ўсяго паддастаткам у зямным раю, паквапіўся без пасьвячання на сьвятыя рэчы, зажадаўшы ўвайсьці з зямнога раю ў нябесны... Ён зрабіў так, як недастойны сьвятарства царкоўнік, які, затаіўшы свой грэх і ня дбаючы аб законе Божым, а толькі дзеля дачэснай славы ўзыйшоў на япіскапскі пасада».

⁵⁹ Магчыма Кірыл мае на ўвазе Ян 16, 13, або Ап. Дз. 1, 8.

Падобнымі да недастойных кандыдатаў зьяўляюцца тыя царкоўныя дастойнікі, якія жывуць без страху Божага. Да іх сьвяты Кірыл зьвяртаецца з перасьцярогаю:

«Зразумейце сяньня, неразумныя сярод людзей дастойнікі, разбэшчаныя сьвятары! Ці-ж Той, хто даў нам вушы, ня чуе і хто стварыў вочы, ня бачыць?.. Ці-ж Той, хто навучае народы, не зразумее нашага грэшнага ўпадку? Госпад ведае дрэнныя думкі злых людзей: Ён скідае неправедных уладароў і адганяе ад аўтара нягодных сьвятароў. Ніякая годнасьць гэтага сьвету ня выбавіць ад мукі тых, якія ломяць Божыя прыказаньні».

Падобная перасьцярога знаходзіцца таксама ў казаньні на Нядзелю расслабленага:

«Гора таму, хто грэшыць пасья прыняцьця духоўнага стану — гэта значыць манашаства і сьвятарства, — а нават самому япіскапу, які не баіцца Бога».

Каб не асталася ніякага сумніву, Кірыл сьцьвярджае катэгарычна:

«У якім-бы мы стане ня былі, мы знаходзімся далёка ад Бога, калі ў нас няма добрых учынкаў і жалю за грахі».

У словах «жаль за грахі» адчуваецца ўжо нота надзеі. Як добры пастыр і лекар душаў, Кірыл не агранічваецца дыягнозам хваробы, але адразу прапануе лякарства. Ён перасьцерагае сваіх упаўшых братаў, каб ня

сьледавалі за прыкладам Юды, які, прадаўшы Хрыста, папоўніў другі страшны грэх:

«Дзеля гэтага не ўпадаем у роспач, як Юда зьняверыйшыся ў Божае міласэрдзе і не ўсумнімся ў цялесным зьмёртвыхўстаньні, як садукеі, але з пакутаю стукаем у Божыя дзьверы, пакуль Ён нам не адчыніць райскіх варотаў».

Няма ніякага сумніву, што Госпад пачуе гэты стук, бо

«Няма такога граху, які-б мог адолець Божае міласэрдзе».⁶⁰

⁶⁰ Неабходна сказаць некалькі слоў аб мове сьв. Кірыла. У 11—12 стаг. пісьменнай мовай на Беларусі была мова царкоўных кнігаў, г. зн. стара- або царкоўна-славянская. Розьніца між гэтай мовай і жывой беларускай існавала ўжо тады, хоць яна ня была яшчэ такая вялікая, як цяпер. Беларускія пісьменьнікі, пішучы, час ад часу ўстаўлялі ў тэкст мясцовыя выражэньні, або пісалі словы згодна з мясцовай вымовай. Гэты працэс адбываўся хутчэй у сьвецкіх пісьменьнікаў, павальней у царкоўных. З часам беларускі элемэнт узмацняўся і адціскаў царкоўна-славянскі на другі плян. Такім чынам у пэўным сэнсе і з вялікімі засьцярогамі мову беларускіх пісьменьнікаў 11-га і 12-га стаг. можна назваць беларускай літаратурнай мовай у ейных пачатках. Такой была мова твораў сьвятога Кірыла. У аснаўным — гэта царкоўна-славянская мова, у якой аднак спатыкаецца нямала мясцовых элемэнтаў. Вось некалькі прыкладаў:

Деля; чимь (чымь); падьяки (г. зн. іпадыяканы); пастух; Великы день; Да во-скреснет Бог и да разидутся враги его; ми-

Сьвятасьць ня ведае нацынальных межаў. З другога боку сьвятыя, будучы людзьмі, належаць да таго ці іншага народу. Кожны народ зусім слухна ганарыцца сваімі сьвятымі, уважаючы іх за сваіх найлепшых сыноў, якіх сам Бог захацеў уславіць. Такім без сумніву для беларускага народу зьяўляецца сьвяты Кірыл Тураўскі.

Свае выдатныя здольнасьці і немалыя веды Кірыл аддаў на службу Богу. Будучы склонным да адзіноты, яму прышлося правесці амаль ўсё жыццё ў актыўнай душпастырскай дзейнасьці для дабра іншых. У душы аднак Кірыл астаўся самотнікам. Аставіўшы па сабе багатую літаратурную і духоўную спадчыну, ён умеў так добра схваць сваю асобу, што сяньня толькі з цяжкасьцю можна ўстанавіць галоўныя рысы ягонага жыцця. Ён быццам усім сваім жыццём, ня менш чым сваімі творамі, хацеў сказаць: «Ня нам, Госпадзе, ня нам, але імені Твайму дай славу» (Пс. 113, 9).⁶¹

нувши суботе; книжници... пытають родителей; Съниде бо на землю, никому не чювшю.

Такіх прыкладаў можна прывесці далёка больш. Такім чынам нават з моўнага пункту гледжаньня Кірыл можа лічыцца беларускім пісьменьнікам. Гэта асабліва відавочна, калі напрыклад прыпомніць, што «польскі» пісьменьнік Ян Длугош яшчэ ў 15-тым стаг. пісаў па лаціне.

⁶¹ Вось ліста галоўных выданьняў твораў сьвятога Кірыла ад пачатку 19-га стагодзьдзя:

1. К. Калайдович, Памятники российской словесности XII века. Москва 1821.

У кнізе памешчаныя ўсе казаньні і аспэтычныя творы святаго Кірыла, разам з некаторымі сумніўнымі.

2. М. И. Сухомлинов, Рукописи графа Уварова, т. II, СПб, 1858. Творы сьв. Кірыла, якія знайходзіліся ў зборах Уварава. Вельмі добры ўступ.

3. А. И. Пономарев, Святой Кирилл Епископ Туровский и его поучения. Памятники древнерусской церковно-учительной литературы. Вып. I. СПб. 1894, бб. 87—198.

Казаньні сьв. Кірыла. Вельмі добры ўступ і паясьненні.

4. Творения святого отца нашего Кирила, епископа Туровского. Издание Евгения, епископа Минского и Туровского. Кіеў 1888. Казаньні ў расейскім перакладзе. Малітвы і канон у арыгінале і расейскім перакладзе.

5. Молитвы на всю седмицу св. Кирилла епископа Туровского. Православный Собеседник, Казань 1857, бб. 235—260, 273—351.

6. Н. К. Никольский, Материалы для истории древнерусской духовной письменности. Сборник ОРЯС АН, т. 82, кн. 8, СПб. 1907. Канон у гонар сьв. Ольгі, а таксама рад сумніўных твораў.

7. И. П. Еремин, Литературное Наследие Кирилла Туровского. Труды Отдела Древнерусской Литературы АН СССР. Масква-Ленінград, т. 11, 1955, бб. 342—367; т. 12, 1956, бб. 340—361; т. 13, 1957, бб. 409—436; т. 15, 1958, бб. 331—348.

Найлепшае і найбольш крытычнае выданьне казаньняў сьв. Кірыла, папярэджанае бібліяграфічным аглядам. Гл. таксама выдатны артыкул гэтага самага аўтара: Ораторское искусство Кирилла Туровского, ТОДРЛ, т. 18, 1962, бб. 50—58.

Д а д а т а к

МАЛІТВЫ СЬВ. КІРЫЛА ТУРАЎСКАГА
у тлумачэньні на сучасную беларускую мову
а. Язэпа Гэрмановіча

МАЛІТВА ДА БОЖАЕ МАЦІ

Цара Сьвятога, о, добрая Маці,
Глянъ літасьціва на грэшнага сына:
Руку падай мне — ня дай прападаці, —
Вызваль ад грэху, надзея адзіна!

Увесь я грэшны душою і целам, —
Вачэй падняці да Цябе ня сьмею:
Малюся з плачам, каб Ты захацела
Мне даць ратунак, як маю надзею.

Хрыста радзіла: Ён мёртвых ажывіць. —
Ратуй мяне Ты — ў грахох паміраю:
Твая малітва мяне ашчасьлівіць, —
З Хрыстом паўстану і Бога пазнаю.

Ад стрэл варожых духа вельмі злога
Твой шчыт надзеі мяне абароніць:
Нягодных д'яблаў, (а іх надта многа!),
Твой меч магутны у пекла прагоніць.

Заграз я ў злосьці, глыбей западаю;
Каб я ня згінуў ганебна ў астатку,
Вырві з балота, падыймі з упадку,
Сын блудны — ласкі тваёй выпрашаю!

Загады Сына твайго я пакінуў, —
Я адвяртаўся ад Яго навукі:
О, Найсвзяцейша, каб-жа я ня згінуў,
Ратуў ад пекла — ад вечнае мукі!

А цемра грэху мяне агарнула,
О, асвьяці нас сваею зарою! —
Сьляная немач да зямлі прыгнула —
Пайду да Бога я разам з Табою.

Найпрыгажэйша, цудоўна лілея,
Ты між жанчынаў — з усіх кветак Дзева,
Божая Маці, магутна надзея,
Брама да неба, Ты — райскае дрэва!

Грахі як воды мяне абступілі:
Думкі нягодны і словы бясстыдны
Так з галавою мяне затапілі —
Стаўся, як дрэва гнілое, агідны.

Цябе вітаю і надзею маю,
Чыстая Дзева, маё ачышчэнне,
О, Маці Божа, у бядзе канаю:
Сваею ласкай прысьпяшы збаўленьне!

Мяне разьдзерці і пажорці хоча
Люты зьвер-вораг, (яму душаў мала!),
Каб цябе бачыць, адчыні мне вочы,
Язык ачысьці — п'яць Тваю хвалу!

«Вітай, Марыя!» клічу з арханёлам
Усей душою — няю цэлай сілай:
Прад Божым Тронам, прад нябескім хорам —
«Радуйся шчасьцем у Айчыне мілай!»

Богу у Тройцы — вечна хвала ў небе:
О, Маці Божа, ведаеш дарогу —
Саму бліжэйшу — у маей патрэбе —
Мае малітвы пакажы ўсе Богу!

Аман.

МАЛІТВА ДА СЪВ. ТРОЙЦЫ

Дай, добры Божа, зару й сонца бачыць,
Тваею ласкай захавай ад грэху:
К'Табe ўздыхае маё сэрца, плачыць —
Дай ў Тваеі сіле мне знайсці пацеху!

Ты сьвет уладзіў на людзкую службу —
Такі карысны і такі прыгожы,
Каб мы, ўвайшоўшы з гэтым сьветам ў дружбу,
Цябе хвалілі, найлепшы наш Божа!

Табe малюся, Божа міласьцівы,
Дай мне убачыць сьвет твой найяснейшы —
Цябе Самога і ўсе ў небе дзівы —
На векі вечны, Божа наймілейшы!

Тваею моцай і я моцны стану —
Айца і Сына і Духа Сьвятога —
Тройцу адзіну, калі ў неба гляну,
Хваліці буду Стварыцеля Бога.

Будзь слава Богу — ў Тройцы ўсемагутнай
І жыватворчай, вечнай на заўсёды,
І неразьдзельнай і адзінасутнай —
У Божай моцы — знак любові-згоды.
Аман.

МАЛЕБНЫ КАНОН

ПЕСЬНЯ 1-ая

Бяжы зь Егіпту і ўспомні Майсея,
Кінь Фараона — у Хрысьце надзея:
Крыж як падыймеш, гляне Бог ласкава —
Бог — наша слава!

Сьвет няхай знае, што я вінаваты —
Бога абразіў — грахамі заняты:
Сам асуджуся і сам расьпішуся —
Бога баюся.

Дакуль ты блудзіш, душа мая грэшная?
Бяжы ад грэху да Хрыста пасьпешна, —
Варожы пугы разарві — адблутай
Сьвятой пакутай!

Сьвятую Тройцу сэрафімы славяць,
Тварца сусьвету ўсе анёлы хваляць:
Божжа! пры сьмерці дай мне адпушчэньне —
Вечна спасеньне,

Як тыя дзевы, што ня мелі масла, —
Мая таксама лямпа ўжо загасла... —
Ах, Маці Божжа, адчыні, як трэба,
Браму да неба!

ПЕСЬНЯ II-ая

Закон Мойсея жыды праступілі:
«Бога, ён кажа, вы так прагнавілі!..» —
Бог справядлівы — усіх нас рассудзе,
Што з намі будзе?

Адам у раі зламаў Закон Божы
І я — з грахамі — стаў Богу нягожы:
Сьвятло пакінуў, у цьму апусьціўся —
З дарогі зьбіўся.

Як Ламех, я да грахоў прызнаўся,
Пасьля аднак-жа зноў да іх вяртаўся:
Гора мне гора! Моцна ў грудзі б'юся —
Бога баюся.

Ты — Бог любові, міласэрдыя, Божа,
Хай твая ласка мяне успаможа —
Айца і Сына і Духа Сьвятога —
Госпада Бога!

Я — грэшнік глянуць у неба ня сьмею,
Аднак-жа маю у Богу надзею. —
Да Маці Божай падыймаю рукі —
Збаў нас ад мукі!»

ПЕСЬНЯ III-ая

Божа магутны, малюся нясьмела —
І дух мой — грэшны і слабое цела:
Прыймі малітву і ратуй ад злосьці —
Душу і косьці!

Грахі успомню — аж сэрца трухлее!
Толькі у Богу адзіна надзея:
Хоць у пакусах награшыў я многа, —
Міласць — у Бога.

Душа няшчасна, што цябе чакае?
Вязьніца ў пекле і доля ліхая!
Як не паўстанеш, чакае няволя —
Вечна нядоля.

Чалавек — грэшны, а Ты — Сьвяты, Божа
І твая ласка дараваць мне можа —
Айца і Сына і Духа Сьвятога —
Добрага Бога.

О, Маці Божа! слаўная ад веку —
Ты — абарона ў бедах чалавеку:
Тваей малітвай Бог дасць разграшэньне
І адпушчэньне.

ПЕСЬНЯ IV-ая

Аввакум бачыў Хрыста ў правідзе:
Каб нас ачысьціць, з сваёй ласкай прыйдзе. —
Ратуй нас, Божа, у сьмяротным бою
Моцнай стралою!

Я ад маленства да грахоў схіляўся:
Пякельнай сіле часта паддаваўся —
Такі нячысты, такі я бястыдны —
Грэшнік агідны!

Плакаў за грэх я, зной у грэх вяртайся —
Цмоку й дракону усьцяж аддавайся... —
Душа, пакутуй! Што цябе чакае? —
Бог пакарае!

Слуга лянiвы закапай манэту —
Душа- пустая, — ня прыдбаў працэнту:
Сьвятая Тройца, не карай так строга
Слугу благога!

Грахі бяз ліку — даруй, Божа мілы!
Хоць іх аплакаць я не маю сілы:
Хрыстова Маці, за мяне маліся
І заступіся!

ПЕСЬНЯ V-ая

Ісай маліўся прад зарой ранютка,
Каб Бог даў кару бязбожнікам хутка:
Душа, збудзіся, выйдзі з цемры лютай
Шчырай пакутай!

Як той Іуда, што для грошаў згінуй,
І гэтак Бога для грахоў пакінуў:
Прыймi, мой Божа, маю, як Пятрову,
Пакуту нову!

Ты не надзейся у гэту мінуту —
Бяз сьлёз гарачых — на сваю пакуту,
А Бог карае за грэх векавечна —
Ня будзь бязпечным!

Ўдава ўбога ад злачыницы плача,
Я сам — злачынца! вось што прыклад знача:
Душа няшчасна, што з табоя будзе
На Страшным Судзе?

О, заступіся — Ты — найлепша Маці,
З грахоў, з упадку, калі трэба ўстаці:
Душа убога ўдава — вельмі хвора, —
Дай помач сора!

ПЕСЬНЯ VI-ая

Малю як Йона і плачу сардэчна,
Каб мне ня згінуць за грэх векавечна:
— Прымі у Цэркву, прашу з усей сілы,
Ах, Божа мілы!

Хрысьце, мой Спасе! грэшнік я убогі
Твае сьвятыя цалую парогі —
З жалем-накорай, хоць быўшы няверны, —
Будзь міласэрны!

Ратуй ад згубы, дай любоў у сэрцы,
Знайдзі як драхму, што у паняверцы
Была ў балоце: буду я вясёлы,
Так як анёлы.

Няма ратунку нігдзе, ад нікога —
Толькі у небе і толькі ад Бога —
Сьвятая Тройца мяне успаможа —
Мой Моцны Божа!

О, Маці-Божэ, прашу — заступіся —
Ты наймацнейша ад усіх — маліся:
Выпрасі ласкі для мяне слабога —
На Судзе ў Бога!

ПЕСНЯ VII-ая

Бог даў анёла: з печы агнявое
Сьвятых звальняе. Варагоў затое,
Агнём спаліўшы, забраў на Суд ўласны,
А Суд быў страшны!

Душа, пакутуй, бо так мала часу!
Каб там ня выйшла, так як Анастасу —
Цару, што трапіў на Суд Божы люты —
І без пакуты...

Хвядос Вялікі пад царквой маліўся —
Ён у пакуце там з грахоў абмыўся:
І ты ў пакуце да Бога вярніся —
Плач і маліся!

Паклон дам Богу — Айцу, такжа Сыну,
Сьвятому Духу: Тройцу так адзіну
Буду хваліці — ўзносіць рукі й вочы
І днём і ўночы.

О, Маці Божэ! Ты — радасьць адзіна,
Прасі Ісуса Хрыста — Свайго Сына:
Хай міласэрны грэшным дзецям будзе —
На сваім Судзе!

ПЕСЬНЯ VIII-ая

Сьвятых малітва агонь астудзіла,
Бо у малітве ёсьць вяліка сіла:
Юнакі ў печы Бога выхвалялі —
Гімны нялі.

Дрэнна малітва — бяз добрага дзела!
Апостал Павал кажэ мудра й смела:
«Пяць словаў скажаш — больша слава ў Бога,
Як ляпаць многа!»

Ах, мілы Божа! малітву худую,
Што ў цяжкім горы Табе ахвярую,
Лічы за грэх мой, хоць проста малюся
І ў грудзі б'юся!

З глыбіні сэрца клічу я ў патрэбе:
«Даруй грахі мне, Божа Ойча ў небе,
Ня ўводзь ў пакусу і збаў ад благога —
Ад духа злога!

«Вітай, Марыя! — прашу — заступіся,
Ня гардзь малітвы — за мяне маліся:
Сваею рукою — ад кожнай напасьці —
Ратуй ў няшчасьці!

ПЕСЬНЯ IX-ая

Дзева Марыя, Ты — Божая Маці,
Адама-Еву магла ратаваці:
Мяне таксама выбаві ад блуду —
Дзякаваць буду!

Мноства анёлаў — Вы ў Бога шчасьлівы:
Маліце — будзе і мне літасьцівы. —
Ў малітве вашай я маю надзею —
Прасіць ня ўмею...

О, Хрысьце-Божжа! стаю я зграшыўшы,
Людзей ты збавіў, кроў сваю праліўшы:
Збаў мяне, Збаўца, заслугамі тымі —
Разам з Сьвятымі!

Я, як асуджан, перад самым сконам,
Дрыжу у страху перад Божым Тронам:
Грэшнік вялікі — ласкі спадзяюся —
Богу малюся.

Выбаў, о, Маці! ад агню, ад мукі:
Прашу я ласкі, апекі, парукі:
Зрабіць мне можаш просьбамі сваімі
Разам з Сьвятымі.

З Ъ М Е С Т

	бач.
1. Кірыл і яго век	5
2. Духоўны настаўнік	25
3. Пявец Божага Міласердзя	43
4. Залатавусны	61
5. Добры пастыр	86
6. Дадатак: Малітвы сьв. Кірыла	97

